

KOMİSYON VE MAHKEME KARARLARI İŞİĞİNDA AVRUPA KONSEYİNDE VİCDANİ RET HAKKI

Yrd. Doç. Dr. Kasım KARAGÖZ *

ÖZET

Bu makale Avrupa Konseyinde vicdani ret hakkı ile ilgilidir. Avrupa Konseyi üye ülkelerinin çoğu vicdani ret hakkını tanımış olmakla birlikte, bu ülkelerin bir kısmında vicdani ret hakkının uygulanması konusunda ciddi problemler yaşanmaktadır. Bu problemler ise esas olarak bir kısım grupların vicdani retçi statüsüne başvurularının engellenmesinden ve bazılarının ise başvuru hakları olduğu halde katı usulü kuralardan dolayı bu haktan yararlanamamalarından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan ise bir kısım üye ülkelerde bu hakkın tanınmadığı da görülmektedir. Oysa Konsey organları hemen hemen her fırsatta vicdani ret hakkının konsey bünyesinden güvence altına alınan en önemli haklardan biri olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bu çalışma esas olarak üye ülkelerdeki vicdani ret konusundaki düzenlemelerin ve uygulamaların Avrupa Konseyi organları kararları doğrultusunda bir değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: Vicdani Ret Hakkı, İnsan Hakları, Zorunlu Askerlik Hizmeti, Alternatif Sivil Hizmet

ABSTRACT

This article focuses on the situation of conscientious objectors in the Council of Europe. Although most of the Council of Europe member countries recognize the right to conscientious objection, there remain several problems and discriminatory practices against conscientious objectors. The issue of conscientious objection in some of the member countries is problem, with certain groups being excluded at the outset from applying for conscientious objector status and with the obligation to adhere to strict procedural guidelines for those who are eligible to apply. Moreover, the provision of substitute service for conscientious objectors is riddled with complications and thus further discriminates against conscientious objectors. On the other hand, in some member states, conscientious objection to compulsory military service is not yet recognized. This paper aims to evaluate the member states' regulations on the conscientious objectors in light of the Council of Europe jurisdictions.

KEY WORDS: Conscientious Objection, Human Rights, Compulsory Military Service, Substitute Service for Conscientious Objectors

* Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Askerlik hizmetinin gönüllü olarak değil, özgür vatandaşlar tarafından vatani görev olarak yerine getirilmesi şeklinde ifade edilen zorunlu askerlik hizmetinin günümüzde anlaşıldığı biçimiyle ilk uygulamaları, Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkmıştır¹. Bu bağlamda zorunlu askerlik sistemi ilk olarak 1793 Konvansiyonu ile Fransa’da yürürlüğe girmiştir. Zorunlu askerlerden oluşan Fransız ordusunun başarısı zorunlu askerlik hizmeti uygulamalarının önce Kıta Avrupa’sı ülkelerinde, daha sonra diğer ülkelerde benimsenmesine neden olmuştur. İsveç 1812, Prusya ve Norveç 1814, İspanya 1831 ve Danimarka 1849 yılında zorunlu askerlik sistemi uygulamasına geçmiştir². Nitekim 20. yüzyıla kadar, büyük devletlerin çoğunda zorunlu askerlik hizmeti kabul edilmiş durumdaydı. Zorunlu askerlik hizmeti uygulamaları II. Dünya savaşı döneminde devam etmiş ve soğuk savaş döneminde de varlığını sürdürmüştür. Bu uygulamalar yeni kurulan ve savunma gücünü hızla artırmak isteyen diğer pek çok ülke tarafından da benimsenmiştir. Zorunlu askerlik hizmeti, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar, modern toplumun kolay kolay değişmeyen en önemli özelliklerinde biri olarak kabul edilmekteydi³. Ancak insan haklarının önem kazanmasıyla birlikte, zorunlu askerlik hizmeti yapmak istemeyenlere vicdani ret hakkı tanınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, ülkelerin bir kısmında zorunlu askerlik hizmeti tamamen kaldırılırken, bir kısmında ise alternatif sivil hizmet imkânı tanınmıştır. Bu konudaki en önemli gelişme ise insan haklarını güvence altına almak amacıyla kurulan bölgesel ve BM kapsamındaki insan hakları örgütlerinin vicdani red hakkını, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmesiyle olmuştur. Gerek BM İnsan Hakları Komisyonu, gerek Avrupa Konseyi, ölüme neden olabilecek güç kullanmayı zorunlu kılmamanın, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile çatışacağını karara bağlayarak, vicdani reddi bir insan hakkı olarak kabul etmişlerdir. Bu örgütler, vicdani ret hakkını İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin ve BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenleyen 18. maddelerine ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin (İHAS) 9. maddesine dayandırmışlardır. BM İnsan Hakları Komisyonununun 2000/34 nolu kararının

¹ Zürcher Erik Jan, “Zorunlu Askerlik ve Direniş, Tarihi Çerçeve”, *Devletin Silahlanması: Orta Doğuda ve Orta Asyada Zorunlu Askerlik (1775-1925)* (Derleyen, Erik Jan Zürcher), İstanbul 2003, s. 10-11.

² Kath Gill, “Military Conscription, Recruiting and Tha Draft”, <http://uspolitics.about.com/od/electionissues/a/draft5htm.20.9.2008>.

³ Flynn George Q, *Conscription and Democracy The Draft in France, Great Britain, and United States*, Greenwood Press, 2001, s.4-5.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

ikinci maddesinde “*Bazı devletlerin vicdani ret vakalarını soruşturma yürütmeksizin kabul etmesinden memnuniyet duyulduğu*” belirtiliyordu. Ayrıca alınan kararlarla bu haktan yararlananların ileri sürdükleri nedenlerden ve özel inançlarından dolayı ayırıcılığa uğratılmayacakları ve askeri hizmeti yerine getirmeyenler ile getirenler arasında da ayırıcılık yapılamayacağı karara bağlanmıştır. İHAS’de vicdani ret konusunda açık bir hüküm olmamasına rağmen, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 26 Ocak 1967 tarihli önergesi ile vicdani ret hakkını 9. maddede güvence altına alınan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü kapsamında değerlendirmiştir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 1987 tarihli R(87) 8 sayılı tavsiye kararı ile de vicdani ret hakkına ilişkin asgari ölçütler belirlenmeye çalışılmıştır. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından alınan “*Üye Ülkelerde Zorunlu Askerliğe Karşı Vicdani Ret Hakkının Uygulanmasına İlişkin*” 1518 (2001) sayılı tavsiye kararı da vicdani ret hakkının tanınması konusunda önemli bir adımı oluşturmaktadır. Söz konusu kararlarda “*vicdani ret itirazında bulunanlara itiraz gerekçeleri ile uyumlu, savaşçı değil sivil nitelikte, kamu çıkarına yönelik ve cezalandırıcı olmayan alternatif hizmet imkânları sağlamaları tavsiye*” ediliyordu. Ayrıca 1967 tarihli *Grandrath v. Federal Almanya Cumhuriyeti* başvurusu ile başlayan süreçte İnsan Hakları Avrupa Komisyonu (eski) ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi de vicdani ret hakkı ile ilgili önemli kararlar almışlardır. Bu kararlar doğrultusunda, Avrupa Konseyi üyesi ülkelerde, zorunlu askerlik hizmeti ve bunun karşısında vicdani red hakkının tanınması konusunda önemli değişiklikler yapılmıştır. Ancak üye ülkelerdeki bu yeni düzenlemelerin Konsey kararları ile uyum sağlayıp sağlamadığı tartışmalı bir konudur. Bu nedenle çalışmamızda ilk olarak, üye ülkelerdeki zorunlu askerlik hizmeti ve vicdani ret hakkına ilişkin düzenlemeler ele alınacak, ikinci olarak, Avrupa Konseyi organlarının vicdani ret hakkına ilişkin kararları incelenerek üye ülkelerdeki zorunlu askerlik hizmeti ve vicdani ret hakkına ilişkin düzenlemelerin bu kararlara uygunluğu değerlendirilecektir.

I- Avrupa Konseyine Üye Ülkelerde Zorunlu Askerlik Hizmeti ve Vicdani Ret

Zorunlu askerlik hizmeti ve bunun karşısında vicdani ret hakkının tanınıp tanınmaması konusunda Avrupa Konseyi üyesi ülkelerde esası farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda Avrupa Konseyi üyesi ülkeleri üç grupta inceleyebiliriz. Birinci grupta zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılmış olduğu ülkeler, ikinci grupta zorunlu askerlik hizmeti halen var olmakla birlikte vicdani ret

hakkının tanındığı ülkeler, üçüncü grupta ise zorunlu askerlik hizmetinin devam ettiği ancak vicdani ret hakkının tanınmadığı ülkeler yer almaktadır.

a- Zorunlu Askerlik Hizmeti Bulunmayan Ülkeler

20. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa Konseyine üye ülkelerin bir kısmında zorunlu askerlik hizmetinin kaldırıldığına şahit olmaktadır⁴. Bu ülkelerde zorunlu askerlik hizmeti terk edilerek ordu tamamen profesyonel askerlerden oluşmaktadır⁵. Örneğin, Birleşik Krallık'ta 1960, Belçika'da 1995, Hollanda'da 1996, Portekiz'de 1999, İspanya ve Fransa'da 2001, Sırbistan'da 2003; İtalya, Portekiz, Slovenya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nde 2004, Slovakya'da 2005, Bosna Hersek'de 2006, Romanya'da 2007, Hırvatistan'da 2008 yılında zorunlu askerlik sistemine son verilmiştir. Andora'nın ise ordusu bulunmayıp savunması Fransa ve İspanya tarafından⁶, Monako'nun ise Fransa tarafından sağlanmaktadır⁷. İrlanda ve Malta'da ise zorunlu askerlik hizmeti hiçbir zaman bulunmamıştır⁸. Liechtenstein'in ordusu bulunmazken, İzlanda'da uygulamada zorunlu askerlik hizmetinin bulunmadığını görmekteyiz. Zorunlu askerlik hizmetinin bulunmadığı bu ülkelerde, bu hizmet kaldırılmadan önce, bir kısmında ise oldukça erken denecek bir zamanda, vicdani ret hakkı tanınmış durumdaydı. Örneğin, Hollanda'da 1920, Fransa'da 1963, Belçika'da 1965, İtalya'da 1972, Portekiz'de 1976, İspanya'da 1984, Çek Cumhuriyeti'nde 1989, Hırvatistan'da 1990, Slovenya'da 1992, Slovakya'da 1995, Romanya'da 1996, Macaristan'da 2001, Sırbistan'da 2003 yılında bu hak tanınmıştı. Bosna Hersek'de ise vicdani red hakkının 2004 yılındaki kabulünden iki yıl sonra zorunlu askerlik hizmeti kaldırılmış ve ordu profesyonel askerlerden oluşmaya başlamıştır. Profesyonel askerliğe geçen ülkelerin bir kısmında vicdani ret hakkı anayasa ile düzenlenmiştir. Örneğin, ulusal savunma, zorunlu askerli hizmeti ve alternatif sivil hizmeti düzenleyen 2 Nisan 1976 tarihli Portekiz Anayasası'nın 276. maddesinin dördüncü fıkrasında, zorunlu askerlik hizmetini yasal koşullara uygun olarak reddeden kişilerin,

⁴ Zorunlu askerlik hizmetinin bulunmadığı üye ülkeler şunlardır; Andora, Belçika, Birleşik Krallık, Bosna Hersek, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, İzlanda, Liechtenstein, Lüksembourg, Macaristan, Malta, Monako, Portekiz, Romanya, San Marino, Sırbistan Karadağ, Slovakya, Slovenya.

⁵ Üye ülkelerdeki zorunlu askerlik hizmeti ile ilgili gelişmeler konusunda ülke raporları için bakınız, Quaker Council for European Affairs (QCEA), "The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation", April 2005.

⁶ Quaker, The Right to, s.2.

⁷ Quaker, The Right to, s. 49.

⁸ Quaker, The Right to, s. 47.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

askerlik süresine ve derecesine eşdeğer bir alternatif sivil hizmeti yerine getirecekleri hükmüne yer verilmişti. Altıncı fıkrada ise sivil hizmetin, zorunlu askerlik hizmeti yerine geçmek üzere veya onu tamamlamak üzere yerine getirileceği belirtildikten sonra askerlik yükümlülüğüne bu yolla tabi olmayacak kişilerle ilgili durum ve şartların yasada gösterileceğine işaret edilmiştir. 3 Eylül 1991 tarihli Slovakya Anayasası'nın temel hak ve özgürlükleri düzenleyen ikinci kısmının 25. maddesinin birinci fıkrasında savunmanın her vatandaşın onurlu bir yükümlülüğü olduğu belirtildikten sonra ikinci fıkrasında hiçbir kimsenin dini inancı ve vicdanıyla çatışan askeri bir hizmeti yerine getirmeye zorlanamayacağı ve ayrıntıların yasa ile düzenleneceği belirtilmiştir. 2 Nisan 1997 tarihli Polonya Anayasasının 85. maddesinin üçüncü fıkrasında, dini inançları veya ahlaki değerleri zorunlu askerlik hizmetine izin vermediğini düşünen her vatandaşın yasayla düzenlenen alternatif sivil hizmet yükümlülüğü altında olduğu belirtilmiştir.

Zorunlu askerlik hizmetinin ortadan kaldırılarak profesyonel askerliğe geçilmesi konusunda yaşanan gelişmeler, zorunlu askerlik hizmetinin tarihe karışacağı konusundaki iddiaların dile getirilmesine neden olmuştur. Özellikle soğuk savaş sonrası askeri birliklerin değişen rolünün büyük insan yığınlarından oluşan ordulara artık ihtiyaç olmayacağı yönündeki düşüncelerin güçlenmesine sebep olmuştur. Nitekim kendi aralarındaki işbirliğini derinleştirmek ve genişletmek isteyen, komşu ülkelerle olan karşılıklı ilişkilerini barış üzerine kurmayı arzulayan AB ülkelerinde zorunlu askerlik hizmetinin söz konusu olmaması gerektiği yüksek sesle dile getirilmektedir⁹.

b- Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret Hakkı Tanınan Ülkeler

İkinci grupta ise zorunlu askerlik hizmetinin sürdüğü ama aynı zamanda zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani ret hakkının da kabul edildiği ülkeler yer almaktadır¹⁰. Bu ülkelerde zorunlu askerlik hizmeti devam etmekle birlikte bireylerin vicdani ret talepleri düşünce, vicdan ve din özgürlüğü kapsamında değerlendirilip vicdani retçilerin zorunlu askerlik hizmeti yerine alternatif sivil hizmet yapmalarına imkân tanınmaktadır.

⁹ Greune Gerd, Michela Lai, European Union without Compulsory Military Service: Consequence for Alternative Service- A Comparative Study on The Policies in EU Member States, European Bureau For Conscientious Objection (EBCO), Brüksel 2000, s. 5.

¹⁰ Almanya, Arnavutluk, Avusturya, Bulgaristan, Danimarka, Ermenistan, Estonya, Finlandiya, Güney Kıbrıs, Gürcistan, İsveç, İsviçre, Letonya, Litvanya, Makedonya, Moldova, Norveç, Polonya, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Yunanistan.

Danimarka, 1917 yılında vicdani ret hakkını yasal olarak tanıyan ilk Avrupa ülkesidir¹¹. Danimarka'yı takiben 1920 yılında İsveç, 1922 yılında Norveç, 1931 yılında Finlandiya bu hakkı tanımıştır. Dolayısıyla Batı Avrupa ülkelerinde I. Dünya savaşının hemen sonrasında bu hakkın tanındığını söyleyebiliriz¹². Üye ülkelerin büyük bir kısmı ise vicdani ret hakkını anayasal düzeyde tanımaktadır¹³. Avusturya Anayasasının 9. maddesinin (a) bendi ile vicdani redde bağlı olarak zorunlu askerlik hizmetini yapmaktan kaçınanlara alternatif hizmette bulunma yükümlülüğünün getirileceği belirtilip zorunlu askerlik hizmeti ve vicdani redde dayalı olarak getirilecek alternatif sivil hizmetin ayrıntılarının yasa tarafından düzenleneceği hükmüne yer verilmiştir. 1949 tarihli Federal Almanya Anayasasının düşünce ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 4. maddesinin üçüncü fıkrasında, hiçbir kimsenin vicdanına aykırı olarak silah kullanmaya zorlanamayacağı vurgulanıp uygulamaya ilişkin esasların federal yasa ile düzenleneceği belirtilmiştir. Vatandaşların temel hakları ve ödevlerini düzenleyen 1991 tarihli Bulgaristan Anayasası'nın 59. maddesinin birinci fıkrasında askerlik ödevinin her Bulgar vatandaşının onurlu bir yükümlülüğü olduğu belirtilmektedir. 59. maddenin 1 Ocak 2008 tarihinde değiştirilen ikinci fıkrası ile askerlik hizmetinin nasıl yerine getirileceği, istisnaları ve zorunlu askerlik hizmeti yerine geçmek üzere getirilen alternatif sivil hizmetin yasa ile düzenleneceği hükmüne yer verilmiştir. 1996 tarihli Ukrayna Anayasası'nın 35. maddesinin üçüncü fıkrasında, zorunlu askerlik hizmetini vicdani nedenlerle reddeden her vatandaşa, askeri nitelik taşımayan bir alternatif sivil hizmet yükümlülüğü getirilerek bu hizmetin tamamlanmasının sağlanacağına işaret edilmiştir. İsviçre Anayasası'nın referandum sonucu kabul edilen 59. maddesinin birinci fıkrasına göre ise her erkek İsviçre vatandaşının askerlik yükümlülüğü altında olduğu belirtildikten sonra, alternatif sivil hizmetin yasa ile düzenleneceği hükmüne yer verilmiştir. Ayrıca ikinci fıkrada askerlik hizmetinin İsviçre kadınları için gönüllü olduğu belirtilmiştir. Üçüncü fıkrada ise zorunlu askerlik hizmetini ya da alternatif sivil hizmeti yapmak istemeyen erkek vatandaşların vergi ödemek zorunda olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla İsviçre Anayasası'na göre, alternatif hizmet yapmak istemeyenlerin ek vergi ödeyerek bu yükümlülükten kurtulmaları mümkün olacaktır. Vicdani ret hakkının açıkça inanç ve kanaatlerden kaynaklandığını belirten 1993 tarihli

¹¹ Quaker, *The Right to*, s. 24.

¹² Cain Adward R, "Conscientious Objection in France, Britain and United States", *Comparative Politics*, January 1970, s. 275.

¹³ Anayurt Ömer, "Avrupa'da Vicdani Ret Sorunu: İstemden Normatif Düzleme", *Mülkiye*, c.XXXI, Sayı. 254, s.166.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

Rusya Federasyonu Anayasası'nın, insanların ve vatandaşların hak ve özgürlüklerini düzenleyen ikinci kısmının 59. maddesinin üçüncü fıkrasında, askerlik hizmeti ile inanç ve kanaatleri çatışan kişilerin bu hizmetin yerine geçmek üzere alternatif sivil hizmet hakkına sahip oldukları düzenlenmiştir. Vicdani ret hakkının dini ve moral değerlerden kaynaklandığı belirtilen 1990 tarihli Hırvatistan Anayasası'nın 47. maddesinin ikinci fıkrasında; dini ve ahlaki nedenlere bağlı olarak vicdani retçi olarak kabul edilenlerin zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulamayacağı belirtildikten sonra bu kişilerin yasa ile öngörülen diğer görevleri yapmak zorunda oldukları vurgulanmıştır. Vicdani ret hakkının dini ve ahlaki kaygılardan kaynaklandığını belirten bir diğer anayasa ise 1992 tarihli Estonya Anayasası'dır. Estonya Anayasası'nın ülke savunmasını düzenleyen 124. maddesinin ikinci fıkrasında, dini ve ahlaki nedenlerle silahlı kuvvetlerde ulusal savunma hizmetlerinde bulunmayı reddedenlerin yasanın belirlediği usul ve koşullara bağlı olarak alternatif sivil hizmette bulunacakları belirtilmiştir.

c- Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret Hakkının Tanınmadığı Ülkeler

Üçüncü grupta, zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani ret hakkının tanınmadığı ülkeler yer almaktadır¹⁴. Vicdani red konusunda herhangi yasal bir düzenleme bulunmayan üye ülkeler sadece Azerbaycan ve Türkiye'dir. 1949 yılından beri Avrupa Konseyi'nin üyesi olmasına rağmen vicdani red hakkı konusunda herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Azerbaycan'ın yeni anayasasında vicdani ret hakkını tanıyan hükümler bulunmaktadır. Ancak anayasanın ilgili hükümlerini uygulamaya geçirecek yasal düzenlemeler çıkarılmamıştır. Dolayısıyla vicdani red taleplerinin ileri sürümüne ilişkin bir prosedür bulunmadığı gibi alternatif sivil hizmet uygulamalarına da rastlanmamaktadır. Nitekim Azerbaycan'da olduğu gibi Türkiye'de de yakın gelecekte zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani ret hakkının tanınacağı konusunda herhangi bir işaret dahi bulunmamaktadır.

II- Avrupa Konseyi Organları Kararlarında Vicdani Ret Hakkı

A- Parlamenterler Meclisi ve Bakanlar Komitesi Kararlarında Vicdani Ret Hakkı

Vicdani ret, kişinin ahlaki tercih, dini inanç, felsefi görüş ya da politik nedenlerle askeri eğitim ve hizmette bulunmayı, silah taşımak ve kullanmak

¹⁴ Quaker The Right to, . III.

zorunluluğunu reddetmesi olarak tanımlanabilir. Bu ret nedenleri vicdani neden olarak kendini gösterir. Tanımdan da anlaşılacağı gibi vicdani ret din ve vicdan özgürlüğüne bağlı bir hak olarak ortaya çıkmaktadır¹⁵. Nitekim Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Parlamentosu her fırsatta vicdani ret hakkını düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğünün önemli bir ayağını oluşturduğu üzerinde durmuştur. Bu konudaki en önemli düzenlemeler ise Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin 26 Ocak 1967 tarihli önergesi ve 23 Mayıs 2001 tarihli “*Üye Ülkelerde Zorunlu Askerliğe Karşı Vicdani Ret Hakkının Uygulanmasına İlişkin*” tavsiye kararı ve Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin 1987 tarihli R(87) 8 sayılı tavsiye kararıdır. Konsey bünyesinde çeşitli tarihlerde alınan bu kararlarla vicdani ret hakkının Sözleşmenin 9. maddesi tarafından güvence altına alınan haklardan biri olduğu vurgulanıp, bu hakkın Sözleşmeye dâhil edilmesi ve üye devletlerin de bu doğrultuda düzenleme yapmaları istenmektedir. Bu önerge ve tavsiye kararları üye devletler için hukuken bağlayıcı olmasa da, yol gösterici niteliktedir. Dolayısıyla üye devletlerde vicdani ret hakkına ilişkin düzenlemeler yapılırken bu belgelerin dikkate alınmaları gerekmektedir¹⁶.

a- Parlamenterler Meclisinin 1967 Tarihli 337 Sayılı Önergesi

Avrupa Konseyi yaklaşık 40 yılı aşkın süredir vicdani ret konusu ile ilgilenmektedir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi vicdani ret hakkını destekleyen ilk kararını 26 Ocak 1967 tarihinde almıştır¹⁷. Daha sonraki bütün kararlarında da bu önergeye göndermede bulunmuştur. Son yıllarda ise zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani ret hakkının tanınması ve alternatif hizmetin tanıtılması, Avrupa Konseyi’ne üyeliğe kabulde bir önkoşul olarak kabul edilmektedir¹⁸.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin, 1967 tarihli 337 sayılı önergesinin (resolution) vicdani ret hakkı ile ilgili temel ilkeleri düzenleyen A bendinde şu prensiplere yer verilmiştir;

¹⁵ Erdoğan Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Ankara 2007, s.163.

¹⁶ Arslan Zühtü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, Ankara 2005, s.59.

¹⁷ Önergenin İngilizce metni için bkz. <http://www.ebco-beoc.eu/page/1uside/document/doc-3coe.htm#Recommendation%20478>. (Resolution 337 (1967) on the right of conscientious objection).

¹⁸ Friedhelm Scheinder, “Vicdani Ret Hakkında Avrupa Standartları ve Alternatif Hizmet”, içinde *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, (Derleyenler: Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci), İstanbul, 2008, s.268.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

“1. Askerlik hizmeti yapmakla yükümlü ancak vicdani ya da dini, etik, ahlaki, insani, felsefi ya da benzer gerekçelere dayanan güçlü kanaatleri nedeniyle silahlı hizmet vermeyi reddeden kişiler bu hizmeti yapmaktan muaf tutulma hakkına sahip olmalıdır.

2. Bu hak, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 9. maddesiyle güvence altına alınan, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün, bir demokratik hukuk devletinde bireyin temel haklarının mantıksal çıkarımı olarak kabul edilmelidir.”

Vicdani ret hakkının, uluslararası hukukta ilk kez bir insan hakkı olarak tanındığı 1967 tarihli bu belge, sadece dini nitelikli değil, dini olmayan, etik, ahlaki, insani ve felsefi nedenlerle ileri sürülen vicdani red hakkını tanımaktadır. Bu düzenleme ile vicdani ret hakkının tanınması konusunda bireyler arasında hangi gerekçeyle olursa olsun ayrımcılık yapılmaması gerektiği açıkça vurgulanmaktadır. Belgenin ikinci maddesinde ise bu hakkın, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin 9. maddesinde güvence altına alınan, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü kapsamında değerlendirildiği belirtilip, bu hak demokratik bir hukuk devletinin olmazsa olmaz unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir.

337 Sayılı önerenin B bendinde ise vicdani ret hakkının tanınması konusunda usule ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre, birinci fıkrada, zorunlu askerlik hizmeti ile yükümlü olan kişilere, askerlik çağrısı sırasında böyle bir haklarının olduğunun hatırlatılması istenmektedir. İkinci fıkrada ise vicdani ret hakkının tanınmasına ilişkin talepleri inceleyecek idari otoritelerin askeri otoritelerden tamamen ayrı olması gerektiği belirtilip, bu idari otoritenin oluşumunda da tam anlamıyla bağımsızlığın ve tarafsızlığın sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Üçüncü fıkrada ise vicdani ret taleplerini inceleyecek olan otoritenin kararlarının askeri otoritelere karşı tam bir bağımsızlığa sahip en az bir diğer idari otorite tarafından kontrol edilmesi ve ayrıca kararın en az bir bağımsız yargı tarafından da denetlenebilmesi tavsiye edilmektedir.

Önerenin C bendinde ise alternatif sivil hizmete ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Birinci fıkrada, alternatif hizmetin süresine ilişkin bilgiler yer almakta olup, alternatif hizmetin süresinin en az zorunlu askerlik hizmetinin süresi kadar olması gerektiği bildirilmektedir. İkinci fıkrada ise vicdani retçilere sosyal ve ekonomik eşitliğin sağlanması gerektiğinin altı çizilmektedir. Üçüncü fıkrada ise vicdani retçilere devletin, sosyal faaliyetlerde ya da ulusal önemi olan diğer işlerde olduğu gibi ülkenin gelişmesine hizmet edecek diğer işlerde de çalışmayı garanti etmesi gerektiği belirtilmiştir.

b- Parlamenterler Meclisinin 1977 Tarihli 816 Sayılı Tavsiye Kararı

Avrupa Konseyi bünyesinde vicdani ret hakkı ile ilgili olarak kabul edilen bir diğer belge ise Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin 1977 tarihli 816 sayılı tavsiye kararıdır¹⁹. Üye ülkelerde vicdani retçilerin durumunu iyileştirme amacıyla çıkarılan bu tavsiye kararı (recommendation), 1967 tarihli 337 sayılı önergeye göndermede bulunmakla yetinip, 337 sayılı önergede ele alınan ilkelerin, bu tavsiye kararının ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmıştır. 337 sayılı önergeden farklı olarak zorunlu askerlik hizmeti karşısındaki vicdani ret hakkının, ayrı bir hak olarak İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin içine alınması gerektiği bildirilmiştir.

c- Bakanlar Komitesinin 1987 Tarihli R (87) 8 Sayılı Tavsiye Kararı

Vicdani ret hakkı ile ilgili önemli kararlardan bir diğeri de Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin, 9 Nisan 1987 tarihli 406. toplantısında kabul etmiş olduğu, “*Üye Devletlere Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Retçilik Konusundaki R(87)8 Sayılı*” tavsiye kararıdır²⁰. Bakanlar Komitesi bu kararı ile üye ülkeleri, kararda belirtilen ilkeler doğrultusunda düzenlemeler yapmaya davet etmiştir²¹.

Bu tavsiye kararının birinci paragrafında vicdani ret hakkına ilişkin temel ilkelere yer verilmiştir. Buna göre;

“Zorunlu askerlik hizmeti olduğu halde, vicdani sebeplerle, silah kullanmayı reddeden herkes, tavsiye kararında belirtilen şartlar dâhilinde hizmetten muaf tutulmalıdır. Bu kişilerin bunun yerine alternatif hizmet görmesi zorunlu kılınabilir.”

¹⁹ Tavsiye Kararının İngilizce metni için bkz. [http://www.ebco-beoc.eu/page/1uside/document/doc3coe.htm# Recommendation%20816](http://www.ebco-beoc.eu/page/1uside/document/doc3coe.htm#Recommendation%20816) (Recommendation 816 (1977) on The Right of Conscientious Objection to Military Service)

²⁰ Kararın İngilizce metni için bkz. http://www.coe.int/T/E/Human_rights/objcone.pdf (Recommendation No. R(87)8 of The Committee of Ministers to Member States Regarding Conscientious Objection to Compulsory Military Service). İlgili tavsiye kararının kabulü sırasında, Bakan Yardımcılarının toplantılarını düzenleyen Usul Kurallarının 10.2.c maddesi gereğince, Yunanistan Temsilcisi, hükümetinin bu metne uyup uymama hakkı konusunda, Güney Kıbrıs temsilcisi hükümetinin bu metnin 9. paragrafına uyup uymama konusunda çekince koymuşlardır. İtalyan temsilcisi de çekimser kalmış ve açıklayıcı beyan ile Hükümetinin bu metnin Asemble'nin önerilerini karşılamakta yetersiz kaldığı ve bu nedenle noksan olduğu kanaatini ifade etmiştir. Yine İsviçre ve Türkiye temsilcileri çekimser kalmışlar ve açıklayıcı beyan ile hükümetlerinin bu metne uymasının mümkün olmayacağını ifade etmişlerdir.

²¹ Anayurt, s. 158.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

Bakanlar Komitesi'nin tavsiye kararının birinci paragrafında, vicdani ret hakkının asgari ölçütleri gösterilmiştir. Buna göre, zorunlu askerlik hizmetinin olduğu üye ülkelerde, vicdani sebeplerle silah kullanmayı reddeden herkese, hiçbir gerekçeyle ayrımcılık yapılmaksızın bu hak tanınmalıdır. Ancak aynı paragrafın ikinci cümlesinde üye devletlerin vicdani retçilere zorunlu askerlik hizmeti karşılığında zorunlu alternatif sivil hizmet getirebilmeleri konusunda bir seçenek sunulmuştur. Bu bağlamda üye devletler isterlerse zorunlu askerlik hizmetinden kaçınan vicdani retçilere alternatif sivil hizmet yükümlülüğü getirebilecektir. Vicdani ret hakkı konusunda olması gereken, vicdani retçi olarak tanınan kişinin, hem zorunlu askerlik hizmetinden hem de alternatif sivil hizmetten muaf tutulmasıdır. Ancak, birinci paragrafın son cümlesi ile taraf devletlere bir seçenek sunulmakta ve isterlerse zorunlu askerlik hizmetine alternatif olarak sivil hizmet getirebilmelerine imkân tanınmaktadır.

Tavsiye kararının devamı paragraflarında ise (2-8) vicdani ret hakkına ilişkin usul işlemlerine yer verilmiştir. Buna göre ikinci paragrafta Devletlerin, vicdani retçi statüsü için yapılan başvuruların değerlendirilmesi için uygun bir usul geliştirebileceklerine veya ilgili kişinin red sebeplerini açıklayan bir beyanını kabul edebileceklerine imkân verilmiştir.

Üçüncü paragrafa göre ise bu tavsiye kararında yer alan ilke ve hükümlerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için askerlik yükümlüsü kişilerin hakları konusunda önceden bilgilendirilmeleri gerektiği bildirilmiştir. Bu amaçla üye devletler bu kişileri ya doğrudan bilgilendirmeli ya da özel kuruluşların bu bilgiyi yaymalarına izin vermelidir.

Dördüncü paragrafta ise vicdani retçi statüsü için yapılacak başvuruların, kural olarak başvurunun değerlendirilmesinin ilgili kişi askere alınmadan bitirilmiş olması şartının yerine gelmesini sağlayacak yollarla ve buna elverecek zaman sınırları içinde yapılması gerektiğine yer verilmiştir.

Beşinci ve yedinci paragraflar arasında vicdani red talebinin yargılama sürecine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Bu bağlamda beşinci paragrafta başvuruların değerlendirilmesinde adil bir sürecin işleyeceğine dair her türlü teminatın sağlanması gerektiği, altıncı paragrafta, her başvuranın, ilk derece kararının temyizini isteme hakkı olduğu ve yedinci paragrafta, temyiz mercininin yargı bağımsızlığı doğrultusunda, askeri idareden ayrı ve bağımsızlığını sağlayacak şekilde oluşturulması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Sekizinci paragrafta ise vicdani red şartlarının askerlik hizmetinin ifası sırasında ya da acemi eğitimi sonrasındaki dönemde ortaya çıkması durumunda da vicdani retçi statüsü için başvuruda bulunma ve bu statüyü kazanma imkânı verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Alternatif hizmete ilişkin hükümler ise 9., 10. ve 11. paragraflarda düzenlenmiştir. Dokuzuncu paragrafa göre, alternatif hizmet, eğer olacaksa, kural olarak sivil bir nitelikte ve kamu yararı için olmalıdır. Bununla birlikte devlet, sivil hizmete ilave olarak, yalnızca tek ret sebebi olarak silah kullanmayı göstermiş vicdani retçi için olmak üzere, silah kullanmayı gerektirmeyecek askeri görevler öngörebilir. Onuncu paragrafa göre ise alternatif hizmet cezai bir yaptırım karakterinde olmamalıdır. Süresi ise askeri hizmete kıyasla makul sınırlar içinde olmalıdır. Alternatif hizmet sırasında sosyal ve mali haklarla ilgili hükümlerin yer aldığı on birinci paragrafa göre ise vicdani retçilere, askerlik hizmeti görenlere kıyasla daha az sosyal ve mali haklar tanınmamalıdır. Askerlik hizmetini istihdam, kariyer ya da emeklilik hususlarında dikkate alan kanun ve yönetmelikler alternatif hizmet içinde geçerli olmalıdır.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin vicdani ret hakkına ilişkin 1967 tarihli kararı bu hak ile ilgili olarak sadece genel ilkelere yer verirken, 1987 tarihli R(87)8 sayılı tavsiye kararı yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi daha ayrıntılı hükümler içermektedir. R (87)8 sayılı tavsiye kararı sadece vicdani rette ilişkin temel ilkeleri düzenlemekle yetinmemiş ayrıca bu hakkın etkin kullanımını güvence altına alabilmek için yapılması gereken usuli işlemleri de açıkça düzenlemiştir.

d- Parlamenterler Meclisinin 2001 Tarihli 1518 Sayılı Tavsiye Kararı

Avrupa Konseyi belgeleri kapsamında vicdani ret hakkı ile ilgili önemli bir belge de 23 Mayıs 2001 tarihinde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından alınan “*Üye Ülkelerde Zorunlu Askerliğe Karşı Vicdani Ret Hakkının Uygulanmasına İlişkin*” 1518 (2001) sayılı tavsiye kararıdır²².

Tavsiye kararının birinci paragrafında, Meclisin zorunlu askerliğe karşı vicdani ret hakkına dair 337 (1967) sayılı önergesi ve 816 (1977) sayılı tavsiye kararı, ayrıca Bakanlar Komitesininin 87 (8) sayılı kararı yeniden hatırlanmakta ve “*Zorunlu askerliğe karşı vicdani ret hakkının uygulanmasının*

²² Tavsiye Kararının İngilizce metni için bkz. http://www.coe.int/T/E/Human_rights/objcone.pdf (Recommendation 1518 (2001) Exercise of The Right of Conscientious Objection To Military Service in Council of Europe Member States)

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

Avrupa Konseyi'nin otuz yılı aşkın süredir devam eden bir meselesi" olduğu üzerinde durulmaktadır.

Tavsiye Kararının ikinci paragrafında vicdani ret hakkının, BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nde güvence altına alınan düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün temel bir boyutu olduğu belirtilmektedir.

Tavsiye Kararının üçüncü paragrafında Avrupa Konseyi ülkelerinin çoğunun vicdani ret hakkını kendi anayasalarında veya yasalarında tanıdığı belirtilip, tavsiye kararının kaleme alındığı tarih itibariyle sadece beş ülkede bu hakkın tanınmadığı belirtilmiştir. Bu yazının ele alındığı dönemde ise sadece Azerbaycan ve Türkiye'de bu hakkın yasal olarak güvence altına alınmadığına dikkat çekmek gerekir.

Vicdani retçilerin durumu ile ilgili bilgileri içeren dördüncü paragrafta vicdani retçilerin durumunun halen bir ülkeden diğer bir ülkeye oldukça farklılık gösterdiği belirtilmektedir. Yasalardaki bu farklılık sonucu ise koruma seviyesinin değişkenlik gösterdiği belirtilip, vicdani retçilerin durumunun bu hakkı tanyan ülkelere oldukça belirsiz olduğu vurgulanmaktadır.

Tavsiye Kararının beşinci paragrafında ise Meclis, Bakanlar Komitesi'ne kendi yasalarında bu hakkı halen tanımamış olan üye ülkelere davette bulunması için şu tavsiyelerde bulunmaktadır;

i- Askerliğe alınmadan önce, sırasında veya sonrasında, askerlik hizmetini ifa ederken vicdani retçi olarak kaydolma hakkı olmalıdır;

ii- Silahlı kuvvetlerin sürekli üyeleri de vicdani ret statüsü için başvuruda bulunabilmelidir;

iii- Bütün askerlik yükümlülükleri için vicdani ret statüsü hakkında bilgi alma ve bu statüyü edinebilme olanağı sağlanmalıdır;

iv- Ne caydırıcı ne de cezalandırıcı bir niteliği olmayan tamamıyla sivil içerikli alternatif bir hizmet servisi olmalıdır.

Tavsiye Kararının altıncı paragrafında ise Bakanlar Komitesine vicdani ret hakkını içine alacak şekilde 4.3.b ve 9. maddelerinde iyileştirme yapacak bir ek protokolün İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine eklenmesini tavsiye etmektedir.

B- İnsan Hakları Avrupa Komisyonu ve Mahkemesi Kararlarında Vicdani Ret Hakkı

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi kapsamında vicdani ret hakkını güvence altına alan doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak vicdani ret hakkının Sözleşme'nin koruma organları önünde tartışılmaya başlandığı ilk günden itibaren yapılan başvurular, esas olarak Sözleşmenin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesinin ihlaline dayandırılmıştır²³. Koruma organları, yapılan başvuruları incelenirken, vicdani ret açıklamasının Sözleşme tarafından doğrudan korunup korunmadığına ilişkin bir değerlendirme yapmamakta, yapılan bir vicdani ret açıklamasını Sözleşme tarafından güvence altına alınmış olan diğer haklarla birlikte ele almaktadır²⁴. Dolayısıyla yapılan başvurular yalnızca Sözleşmenin 9. maddesi bağlamında değil, olayın niteliğine göre diğer maddeler açısından da incelenmektedir²⁵. Yapılan başvurular ise esas olarak vicdani ret hakkının bir insan hakkı olarak tanınıp tanınması konusunda olmayıp, Sözleşmecilerdeki vicdani ret hakkının tanınması konusundaki farklı düzenlemelerin ve uygulamaların, ayrımcılık oluşturup oluşturmayacağı noktasında olmaktadır²⁶. Bu konu ile ilgili olarak yapılan ilk başvurulardan biri 1967 yılında İnsan Hakları Avrupa Komisyonunun²⁷ önüne gelen *Grandrath v. Federal Almanya Cumhuriyeti* başvurusudur²⁸. Söz konusu başvuruda bir Yehova Şahidi lideri olan başvuran, Alman yetkili makamları tarafından vicdani retçi olarak tanınmıştır. Ancak zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulmasına rağmen, başvurana alternatif sivil hizmet yapma yükümlülüğü getirilmiştir. Bunun üzerine başvuran alternatif

²³ Eren Abdurrahman, "Türk Hukukunda Vicdani Red", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 61/3, (2006), s.112-113.

²⁴ Marcus Emily N., "Conscientious Objection as an Emerging Human Right", *Va. J. Int'l L.*, 1997-1998.s. 512-513.; Major Marie France, "Conscientious Objection and International Law: A Human Right?", *Case W. Res. J. Int'l L.*, vol. 24, 1992, s.356.

²⁵ Gürçan Cenk Ertuğrul, "Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret: Bir İnsan Hakkı (mı)?" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 62-1, s. 101.

²⁶ Gilbert Howard, "The Slow Development of the Right to Conscientious Objection to Military Service under the European Convention on Human Right", *European Human Rights Law Review*, 2001, s. 2-3.

²⁷ Bundan sonra kullanılacak olan "Komisyon" kavramı "İnsan Hakları Avrupa Komisyonu'na" işaret etmektedir.

²⁸ *Grandrath v. Federal Almanya Cumhuriyeti*, başvuru no: 2299/64; <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Grandrath&sessionid=27185883&skin=hudoc-en> (Erişim Tarihi, 27.07.2009); Kararın ayrıntılı tahlili için bakınız: Major Maria France, "Conscientious Objection to Military Service: The European Commission on Human Rights and The Human Rights Committee", *Coliformia Western International Law Journal*, vol., 31 (2001-2002), s. 22-23.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

sivil hizmetten de muaf tutulmak için yetkili makamlara başvurmuş, ancak başvurusu reddedilmiştir. Başvuranın alternatif sivil hizmeti yapmaktan da kaçınması üzerine hakkında cezai takibat başlatılmış ve sonunda hapis cezasına mahkûm olmuştur. İç başvuru yollarını tüketmesinden sonra başvuran Sözleşmenin 9. maddesinin ihlal edildiği gerekçesiyle Komisyona başvurmuştur. Başvuran, Komisyondaki talebinde Alman hukukuna göre papazlık unvanı verilmiş Katolik ve Evanjelik rahiplerinin zorunlu askerlik hizmetinden ve alternatif hizmetten muaf tutulduğunu belirterek kendisine bu imkânın verilmemesinin ayrımcılık oluşturacağını ve Sözleşmenin 9. maddesinin yanında ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesinin ve zorla çalıştırma yasağını düzenleyen 4. maddesinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Komisyon ise, yaptığı incelemeye Sözleşmenin 9. maddesi kapsamında vicdan ve din özgürlüğünün birbirinden farklılık gösterdiğini açıklayarak başlamıştır. Bu bağlamda Komisyon başvuranın yapmak zorunda olduğu alternatif sivil hizmetin, kendisinin kişisel ve özel dini görevlerini yapmasına ve kendi dini gurubundaki görevlerini yerine getirmesine engel olmadığı için, dinini açıklama özgürlüğüne müdahale oluşturmadığını belirtmiştir. Vicdan özgürlüğü ile ilgili olarak 9. maddenin ihlal edilip edilmediği konusunda ise Komisyon, dininin ve inancının aksine bir hizmette bulunmaya zorlanmanın Sözleşmeyi ihlal edip etmeyeceğini Sözleşmenin zorla çalışma yasağını düzenleyen 4. maddesi bağlamında irdelenmiştir. Bu bağlamda Komisyon, askeri nitelikte bir hizmet veya inançları gereğince askerlik hizmetini yapmaktan kaçınan kimselerin durumunu meşru gören ülkelerde, bu inanca sahip kimselere zorunlu askerlik yerine gördürülecek bir alternatif hizmetin zorla çalıştırma sayılmayacağına işaret etmiştir. Komisyon daha sonra başvuranın iddialarının 14. madde bağlamında ayrımcılık oluşturup oluşturmayacağını incelemiş ve aynı durumda bulunan kişilere uygulanan ancak objektif ve makul ölçülere dayanmayan farklı muamelelerin ayrımcılık oluşturacağını vurgulamıştır²⁹. Söz konusu başvuru ile ilgili olarak ise Komisyon, zorunlu hizmet konusundaki Alman yasal düzenlemelerinin farklı dinlerin liderleri arasında bir ayırım yaptığını, bu tip ayırımların ise 14. madde bağlamında ayrımcılık oluşturmayacağı sonucuna varmıştır. Ancak Komisyon, sınırlı kişileri zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutan bu düzenlemelerin geniş kapsamlı yığınların askerlik hizmetinden kaçmasını engelleme adına kabul edildiğine işaret etmiştir. Komisyon ayrıca zorunlu askerlik hizmetinin ve alternatif sivil hizmetin sadece ofislerinde sürekli bulunmaları gereken din adamlarına tanındığını belirtmiştir. Bu tip yasal düzen-

²⁹ Nowicki Marek Antoni, "The European Convention of Human Rights: Prohibition of Discrimination", *St. Louis-Warsaw Transatlantic Law Journal*, 17 (1999), s. 31.

lemelerin bir taraftan zorunlu hizmetlerin etkinliğini devam ettirme diğer taraftan da dini topluluklarda düzenli din hizmetlerinin sağlanması bakımından gerekli olduğuna işaret eden Komisyon, varolan farklı muamelelerin mantıklı ve objektif kriterlere dayandığı için ayrımcılık oluşturmayacağını belirtmiştir. Vicdani ret hakkının tanınması ile ilgili olarak Komisyonun önüne ilk kez gelen başvurulardan biri olan bu olayda Komisyon vicdani ret hakkının 9. maddede kapsamına girip girmeyeceğini sorgulamaksızın bu hakkı düşünce, vicdan ve din özgürlüğü kapsamında değerlendirmiştir. Dolayısıyla Komisyonun ilk kararlarından beri vicdani ret hakkını Sözleşme kapsamında korunan bir hak olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz. Ancak söz konusu başvuruda Komisyon, vicdani ret hakkının tanınması konusundaki farklı muamelelerin Sözleşmeye aykırılık oluşturup oluşturmayacağını incelemiştir. Ancak Sözleşmenin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır.

Zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani ret hakkının tanınması ile ilgili diğer bir başvuru ise 1972 yılında *X. v. Avusturya* davasında Komisyonun önüne gelmiştir. Söz konusu davada başvuran, bir Katolik olarak savaşçı bir orduda hizmet etmesinin imkânsız olduğu gerekçesiyle askerlik hizmetini reddetmiştir. Başvuran bu nedenle tutuklanmasının, Sözleşmede güvence altına alınan vicdan özgürlüğünün ihlalini oluşturduğu gerekçesiyle Komisyona başvurmuştur. Sözleşmenin 9. maddesinin ihlal edilip edilmediğini ise Komisyon zorla çalıştırma yasağının istisnasını düzenleyen 4. maddenin 3. fıkrasının (b) bendi bağlamında irdelemiştir. Komisyon sözleşmecî devletlerin vicdani ret hakkını tanıyıp tanımama konusunda bir seçim hakkı olduğunu, eğer bu hakkı tanırlarsa alternatif seçim hakkı getirebileceklerine işaret etmiştir. Bu hakkı tanımayan ülkelerin ise zorunlu askerlik hizmetinden kaçanları cezalandırabileceği üzerinde durarak Sözleşmenin ihlal edilmediği gerekçesiyle başvuruyu reddetmiştir³⁰.

Komisyon yine Norveç'e karşı yapılan 1983 tarihli *Johansen v. Norveç*³¹ kararında alternatif sivil hizmetten kaçtığı için tutuklanan 1965 doğumlu, pa-

³⁰ Major Maria France, "Conscientious Objection to Military Service, s.26. ; Tezcan Durmuş, Erdem Mustafa Ruhan, Sancaktar Oğuz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Ankara 2004, s.422.

³¹ A v. İsviçre, başvuru no. 10640/83. ; Vicdani ret hakkını tanıyarak alternatif sivil hizmetin ordu dışında yerine getirilmesine en son izin veren Batı Avrupa ülkesi İsviçre'dir. 1991 tarihinde yapılan referandumla oylamaya katılanların yüzde 82.5'i alternatif sivil hizmetin silahlı kuvvetler dışında yapılmasına izin veren anayasa değişikliğini kabul etmiştir. Bu anayasa değişikliğini takiben 1995 tarihinde Alternatif Sivil Hizmet Yasası İsviçre parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. Quaker, *The Right to*, s. 69.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

sifist total bir retçinin başvurusunu Sözleşmenin özgürlük ve güvenlik hakkını düzenleyen 5. maddesi, adil yargılanma hakkını düzenleyen 7. maddesi, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenleyen 9. maddesi bağlamında ele almıştır. Başvuranın 1977 yılında yaptığı vicdani ret başvurusu Adalet Bakanlığı tarafından kabul edilmiş ve zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulmuş olmasına rağmen alternatif sivil hizmet yükümlülüğü getirilmiştir. Başvuran total retçi olduğunu bildirip, alternatif sivil hizmetin zorunlu askerlik hizmetine karşı duyulan saygıyı onaylamak için getirildiğini belirterek, herhangi bir alternatif sivil hizmeti kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine başvuran, Askerlik Hizmeti Kanunu'na muhalefetten dolayı tutuklanmıştır. Başvuran daha sonra Komisyona başvurmuştur. Yaptığı inceleme sonucunda ise Komisyon, ilk olarak Sözleşmenin vicdani ret hakkını kabul eden üye ülkelere alternatif sivil hizmet getirme imkânı tanıdığı üzerinde durup, alternatif sivil hizmetin Sözleşme ile uyumlu olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Sözleşmenin alternatif sivil hizmetin yerine getirilmesi konusunda Sözleşmeciler devletlerin gerekli önlemleri almasını engellemediğini ve gerekli durumlarda da alternatif sivil hizmetten kaçınanlara yaptırım uygulayabileceğini de belirterek başvuruyu reddetmiştir. Yine Komisyon İsviçre'ye karşı yapılan 1983 tarihli *A. v. İsviçre*³² başvurusunda total bir retçinin alternatif sivil hizmeti reddetmesi dolayısıyla hapis cezasına çaptırılmasını incelemiştir. Olayda başvuran 1981 tarihinde vicdani kanaatleri izin vermediği için herhangi bir alternatif sivil hizmette bulunmaktan kaçınmıştır. Bölge Askeri Mahkemesi tarafından yargılanan başvuran, dört ay hapis cezasına çaptırılmıştır. İç başvuru yollarını tüketmesi üzerine, 9. maddenin ihlal edildiği gerekçesiyle Komisyona başvurmuştur. Komisyon, 9. maddenin ihlal edilip edilmediğini zorla çalıştırma yasağının istisnasını düzenleyen 4. maddenin 3. fıkrasının (b) bendi bağlamında incelemiş ve vicdani ret hakkını tanıyan ülkelerin alternatif sivil hizmet zorunluluğu getirmesinin Sözleşme ile uyumlu olduğunu belirtip başvuruyu reddetmiştir.

*Spöttl v. Avusturya*³³ davasında Komisyon, kadın vatandaşlara zorunlu askerlik hizmeti karşısında alternatif sivil hizmet yükümlülüğü getirilmemesine karşın erkek vatandaşların alternatif sivil hizmete zorlanmasının ayrımcılık oluşturacağı yönündeki başvuruyu incelemiştir. İlgili olayda başvuran kadınlara alternatif sivil hizmet yükümlülüğü getirilmemesine rağmen kendisine böyle bir yükümlülüğünün getirilmesinin cinsiyete dayalı bir ayrımcılık

³² Spöttl v. Avusturya, başvuru no. 22956/93.

³³ Tomi AUTIO v. Finlandiya, başvuru no. 17086/90.

oluşturduğunu belirtip, kendisine uygulanan muamelenin Sözleşme'nin zorla çalıştırma yasağını düzenleyen 4. maddesinin ikinci fıkrası ile bağlantılı olarak 14.maddesini ihlal edildiği gerekçesiyle Komisyon'a başvurmuştur. Taraf devlet savunmasında, zorunlu askerlik hizmeti ya da alternatif sivil hizmet konusunda kadınlar ile erkekler arasındaki farklı muamelenin, cinsiyetten kaynaklandığına işaret ederek, bu tür bir farklı muamelenin meşru görülebileceğini ileri sürmüştür. Üstelik Avrupa'daki genel uygulamada kadınların böyle bir zorunlu askerlik hizmeti yükümlülüğü altında olmadığını ancak birkaç ülkede istisnai olarak gönüllü olarak silahlı kuvvetlerde görev alabileceğine işaret etmiştir. Komisyon diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Avusturya'da da, alternatif sivil hizmet mecburiyetinin zorunlu askerlik hizmeti ile doğrudan bağlantılı olduğu tespitinde bulunarak, bir kişi şayet zorunlu askerlik hizmeti yapmakla yükümlü ise, o kişinin alternatif sivil hizmet yapmakla yükümlü olacağına işaret etmiştir. Buna göre, alternatif sivil hizmet yükümlülüğü tecrit olarak düşünülmecektir. Komisyon ise objektif ve makul ölçülere dayanmak koşuluyla varolan farklı muamelelerin 14. madde bağlamında ayrımcılık oluşturmayacağına işaret etmiştir. Ulusal savunma hizmetinin düzenlenmesinde taraf devletlerin geniş bir takdir marjına sahip olduğuna işaret eden Komisyon, kadınların zorunlu askerlik hizmeti ile yükümlü olmadıkları ve bu bağlamda erkeklerle aynı statüde bulunmadıkları için kadınlara alternatif sivil hizmet yükümlülüğünün getirilmemesinin Sözleşmenin 14. maddesi bağlamında ayrımcılık oluşturmayacağını belirtmiş ve Sözleşmenin ihlal edilmediği gerekçesiyle başvuruyu dayanaktan yoksun bulup reddetmiştir.

Komisyon Finlandiya'ya karşı yapılan *Tomi AUTIO v. Finlandiya*³⁴ başvurusunda alternatif sivil hizmetin süresinin zorunlu askerlik hizmeti süresinden uzun olmasının Sözleşmeye aykırılık oluşturup oluşturmayacağını incelemiştir. Finlandiya hukukuna göre zorunlu askerlik hizmetinin süresi sadece sekiz ay olmasına rağmen, alternatif sivil hizmetin süresi on iki aydan on altı aya kadar uzamaktadır. Başvuran Yehova Şahitlerinin her türlü ulusal hizmetten istisna tutulmasına rağmen, kendisinin zorunlu askerlik hizmetinden daha uzun bir süre alternatif sivil hizmet yapmaya zorlanmasının, objektif ve makul nedenlere dayanmadığı için, ayrımcılık oluşturduğu gerekçesiyle Komisyona başvurmuştur. Komisyon ise başvuruyu ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesinin amacından hareket ederek incelemeye başlamıştır. Bu bağlamda Komisyon, farklı muamelelerin objektif ve makul gerekçelere dayanmaması durumunda, diğer bir deyişle, araç ile ulaşılmak istenilen amaç arasında

³⁴ Tomi AUTIO v. Finlandiya, başvuru no. 17086/90.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

mantıklı bir ilişkinin olmaması durumunda ayrımcılık oluşturacağına işaret etmiştir. Farklı muamelelerin ayrımcılık oluşturup oluşturmayacağını belirleme konusunda taraf devletlerin takdir hakkına sahip olduğunu ve bu takdir hakkının da söz konusu olayın özelliklerine göre değişeceğini belirtmiştir. Komisyon, alternatif sivil hizmeti seçen vicdani retçilerin zorunlu askerlik hizmetini yapanlara nazaran bazen daha iyi durumda olduğuna işaret etmiştir. Zorunlu askerlik hizmetinin olduğu her sistemin vatandaşlarına daha ağır yükümlülükler getirdiğine değinen Komisyon, alternatif sivil hizmetin süresinin daha uzun olmasının bu nedenle makul nedenlere dayandığı için Sözleşmenin ihlal edilmediğini bildirerek başvuruyu reddetmiştir.

Komisyon İsveç'e karşı yapılan *N. v. İsveç*³⁵ başvurusunda ise sadece dini gerekçelerle yapılan vicdani ret taleplerinin kabul edilmesini, buna rağmen dini nitelik taşımayan, tamamen felsefi gerekçelerle yapılan başvuruların kabul edilmemesinin Sözleşmeye aykırılık oluşturup oluşturmayacağını incelemiştir³⁶. Mesleği gazetecilik olan 1944 doğumlu başvuran 1981 yılında zorunlu askerlik hizmetini yapmak için çağırılmıştır. Başvuran bir mektupla kendisinin total retçi olduğunu bildirerek Yehova Şahitleri gibi askerlik hizmetinden muaf tutulmak istemiştir. Askerlik hizmetini reddetmesi üzerine, başvuran askeri firar suçundan tutuklanmış ve iki aylık hapis cezasına çaptırılmıştır. İç başvuru yollarını tüketmesi üzerine, Sözleşmenin ihlal edildiği gerekçesiyle Komisyona başvurmuştur. Başvuruda özellikle, vicdani ret başvurusunun, kişisel inancının dini nitelikli değil de diğer nedenlerden kaynaklandığı gerekçesiyle reddedilmesini dile getirmiştir. İsveç Zorunlu Askerlik Kanunu'nun 46. maddesine göre total retçiler ancak dini gerekçelerle, özellikle de Yehova Şahidi iseler, askerlik hizmetinden muaf tutulmaktadır. Komisyon ise, vicdani ret hakkının açık bir şekilde Sözleşmede düzenlenmemesine rağmen başvuranın şikâyetlerini Sözleşme kapsamında değerlendirerek incelemeye başlamıştır. Bu bağlamda aydınlatılması gereken temel sorun, başvuran ile Yehova şahitleri arasındaki farklı muamelelerin 14. madde bağlamında objektif ve makul ölçülere dayanıp dayanmadığını belirlemek olmuştur. Zorunlu askerlik hizmetinin vatandaşlara daha ağır yükler getireceğine değinen Komisyon, bu yükün ise ancak tarafsız olması ve zorunlu askerlik hizmetine istisna getirilecekse bunun da sağlam temellere dayanması durumunda kabul edilebileceğine işaret etmiştir. Başvuran ile Yehova Şahitleri arasındaki farklı muameleyi bu

³⁵ Major Maria France, *Conscientious Objection to Military Service*, s.28-29.

³⁶ Anayurt, s. 163. ; Lippman Matthew, "The Recognition of Conscientious Objection To Military Service As an International Human Rights," *Coliformia Western International Law Journal*, 31, 1990-1991, s. 37.

bağlamda inceleyen Komisyon, Yehova Şahitleri'nin ayrıntılı ve katı davranış kuralları ile yaşamak zorunda oldukları ve bu davranış kurallarının da zorunlu askerlik hizmeti ve alternatif hizmeti de dışladığı üzerinde durup, farklı muamelelerin objektif ve makul olduğu sonucuna varmıştır. Yehova Şahitleri'nin zorunlu askerlik hizmeti ve alternatif sivil hizmetlere yaklaşımlarının öteden beri bilindiğine işaret eden Komisyon, bir kimsenin salt askerlikten muaf olmak için katı kuralları bulunan böylesi bir topluluğun içine girmiş olduğunun düşünülmemeyeceğine işaret etmiştir. Komisyon bu imkânın başka gruplara da otomatik olarak uygulanmasının, askerlikten kaçma düşüncesiyle, bu gruplar içerisinde yer alma ihtimalini güçlendireceği üzerinde durmuştur. Dolayısıyla Komisyon Yehova Şahitleri'nin hem zorunlu askerlik hizmetinden hem de alternatif sivil hizmetten otomatik olarak muaf tutulmasına rağmen diğerlerinin bundan ayrı işleme tabi tutulmasını Sözleşmeye aykırı bulmamıştır. Yukarıda incelemiş olduğumuz *Tomi AUTIO v. Finlandiya* kararındaki içtihadını devam ettiren Komisyon, Yehova Şahitleri ile diğer inanç sahipleri arasında zorunlu askerlik hizmeti ve alternatif sivil hizmet konusunda varolan farklı muamelelerin objektif ve makul olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak Komisyon'un, hem İsviçre'ye karşı yapılan *N. v. İsveç* hem de Finlandiya'ya karşı yapılmış olan *Tomi AUTIO v. Finlandiya* kararlarına katılmak mümkün değildir. Gerçekten, vicdani ret hakkına ilişkin düzenlemelere gidilirken, kişilerin sahip olduğu düşünceler arasında bir derecelendirmeye giderek, bireylerin samimiyetlerinin ölçülmeye çalışılması hukuki bir değer taşımaktan oldukça uzaktır. Dolayısıyla bireylerin sahip oldukları inanç değerleri arasında dini ya da din dışı diye bir ayırım yapılmasının, ya da inanç sahiplerine yüklenen yükümlülüklerin kolaylığı ve zorluğuna göre bir ayrıma gidilmesinin, objektif ve makul ölçülere dayanmamasından dolayı, Sözleşmenin 14. maddesi ile uyum sağladığını söylemek mümkün değildir³⁷.

Komisyon önüne gelen yukarıda incelemiş olduğumuz kararlarda, oldukça dar bir bakış açısı sergileyerek Sözleşmenin ihlal edilmediğini bildirerek başvuruları reddetmiştir. Dolayısıyla vicdani red konusu ile ilgili ilk kararlarda Komisyonun özgürlükçü bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkün değildir. Komisyonun bu yaklaşımın Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ve Bakanlar Komitesi'nin vicdani ret konusu ile ilgili almış olduğu kararlarla uyum gösterdiğini söylemek güçtür. Dolayısıyla vicdani ret hakkı konusunda yapılan başvuruların büyük bir kısmı Komisyon aşamasından Mahkeme aşamasına geçmeyi başaramamıştır. Ancak Komisyon Finlandiya'ya karşı yapı-

³⁷ *Raninen v. Finlandiya*, başvuru no. 20972/92.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

lan *Raninen v. Finlandiya*³⁸ başvurusu ile birlikte vicdani ret hakkı konusunda daha özgürlükçü bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır. Komisyonun başvurunun kabul edilebilirliğine karar vermesinden sonra, Mahkeme vicdani ret hakkı ile ilgili bir başvuruyu ilk kez inceleme fırsatı bulmuştur. İlgili başvuruda Komisyon 1967 doğumlu Finlandiya vatandaşı bir total retçinin hem zorunlu askerlik hizmetini hem de alternatif sivil hizmeti reddetmesi durumunu incelemiştir. Mahkeme yaptığı inceleme sonucunda, Sözleşmenin özgürlük ve güvenlik hakkını düzenleyen 5. maddesinin birinci fıkrasının ihlal edildiğine, işkence yasağını düzenleyen 3. maddesinin ihlal edilmediğine oybirliği ile karar vermiştir³⁹.

Komisyon'un, Sözleşmenin ihlal edildiği gerekçesiyle başvuru lehine verdiği kararlardan bir diğeri de Yunanistan'a karşı yapılan *Trisril ve Koulaumpas v. Yunanistan*⁴⁰ başvurularıdır. Olayda Komisyon, Yunan Kanunları'na göre "tanınmış dinlerin" (known religions) rahiplerine vicdani ret hakkı tanınırken Yehova Şahidi rahiplerine bu hakkın tanınmamasının Sözleşmeye aykırılık oluşturacağı yönündeki başvuruyu incelemiştir. Başvuranlar, azınlık dininin üyeleri olmalarından dolayı, zorunlu askerlik hizmetinden muafiyet istedikleri gerekçesiyle tutuklanmalarının hem tek başına ele alındığında hem de 14. madde ile birlikte düşünüldüğünde her iki durumda da 9. maddenin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir⁴¹. Başvurularında ayrıca, bir dini lider olarak, dininin gereklerini yerine getirmekten mahrum bırakıldıklarını da dile getirmişlerdir. Ek olarak, başvuranlar hâkim din olan Yunan Ortodoks Kilisesi rahiplerinin hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın kolaylıkla vicdani ret talepleri kabul edilerek zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulmalarına karşılık, kendilerinin idari organlarca bu hakları tanınmıncaya kadar sırasıyla on üç ve on dört ay tutuklu kalmış olmalarının Sözleşmenin 9. ve 14. maddesine aykırılık oluşturacağını iddia etmişlerdir⁴². Taraf devlet ise savunmasında, Sözleşmenin hiçbir hükmünün taraf devletleri, dini gerekçelerle zorunlu askerlikten muaf tutma yükümlülüğü getirmediğine ve Sözleşmenin denetim sisteminin ikincil niteliğine işaret ederek Sözleşmenin ihlal edilmediğini iddia etmiştir⁴³. Mahkeme ise söz konusu başvuruda şikâyetin esas nedenini, başvuranın askerlik-

³⁸ *Raninen*, (Daire Kararı), paragraf. 74.

³⁹ *Tsirlis and Kouloumpas v. Yunanistan*, Başvuru no. 19233/91, 19234/91.

⁴⁰ *Tsirlis and Kouloumpas v. Yunanistan*, paragraf. 67.

⁴¹ *Tsirlis and Kouloumpas v. Yunanistan*, paragraf. 68.

⁴² *Tsirlis and Kouloumpas v. Yunanistan*, paragraf. 69.

⁴³ *Tsirlis and Kouloumpas v. Yunanistan*, paragraf. 84.

ten muafiyet başvurusu nedeniyle kendisine bir emniyet tedbiri olarak uygulanan tutukluluk süresinin uzunluğundan kaynaklandığını bildirerek, oybirliği ile başvuranın tutukluluğunun keyfi ve böylece hukuka aykırı olduğu için 5. maddenin birinci fıkrasının ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Ancak 9. maddenin ihlal edilip edilmediğini gerek tek başına gerekse 14. madde ile birlikte inceleme ihtiyacı hissetmemiştir⁴⁴.

Yunanistan'a karşı yapılan bir diğer başvuru olan *Thlimmenos/Yunanistan*⁴⁵ Davası'nda Mahkeme, vicdani retçi olması dolayısıyla askeri üniformayı giymekten kaçındığı için mahkûm olan başvuranın, hapis cezasını çektikten sonra bu mahkûmiyetine ilişkin sabıkası nedeniyle serbest muhasebecilik mesleğine kabul edilmeyişinin Sözleşmeye uygunluğunu incelemiştir. Bu başvuru ile, bireyin vicdani retçi olması nedeniyle ortaya çıkan yeni hukuksal durumunun doğurduğu sonuçların, Sözleşmeye uygunluğunun denetimi yapılmıştır⁴⁶.

Başvurucu Yunanistan'da serbest meslek olarak yerine getirilen sözleşmeli muhasebecilik görevine yapılacak on iki kişilik atama için Haziran 1988 tarihinde açılan genel sınava girmiş ve atmış aday arasında ikinci olmuştur. Buna rağmen, Yunanistan Sözleşmeli Muhasebeciler Kurumu İdare Heyeti (İdare Heyeti) 8 Şubat 1989 tarihinde başvuranın ağır cezadan mahkûm edildiği gerekçesiyle muhasebeci olarak atanmasını reddetmiştir⁴⁷. Talebinin reddedilmesi üzerine başvuran, atanmama işleminin diğer gerekçelerin yanında Anayasa ve Sözleşme tarafından güvence altına alınan din özgürlüğü ve kanun önünde eşitlik hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle Yunanistan Danıştay'ına başvurmuştur⁴⁸. Danıştay Dava Daireleri Genel Kurulu başvuranın sözleşmeli muhasebeci olarak atanmamasının, dinsel inançlarına değil, cezai yaptırım gerektiren bir suç işlediği gerekçesine dayalı olduğunu ileri sürerek sözleşmeli muhasebeci olarak atanmaması kararının yasaya uygun olduğuna karar vermiştir⁴⁹. İç başvuru yollarını tüketmesi üzerine başvuran, sözleşmeli muhasebeci görevine atamaması işleminin dinsel inançlarından kaynaklandığını ileri sürerek Sözleşmenin 9. ve 14. maddelerinin; atamanın reddi işlemine karşı açtığı davalar nedeniyle de Sözleşmenin 6. maddesinin ihlal edildiği ge-

⁴⁴ Thlimmenos / Yunanistan, başvuru no. 34369 / 97.

⁴⁵ Gürçan, s.99.

⁴⁶ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 8.

⁴⁷ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 9.

⁴⁸ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 11.

⁴⁹ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 26.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

rekçesiyle Komisyona başvurmuştur⁵⁰. Komisyon başvuranın talebine temel oluşturan olguların Sözleşmenin 9. maddesi kapsamında değerlendirileceğine karar vermiştir. Komisyona göre, görülmekte olan davada 9. maddenin koruduğu haklara taraf devlet tarafından müdahale edilmiştir. Komisyon, Sözleşme tarafından güvence altına alınan haklardan yararlanmada bir ayrımcılığa uğramama hakkının, sadece benzer durumda olan kişilerin devlet tarafından objektif ve makul bir haklı neden olmaksızın farklı muameleye tabi tutulması halinde değil aynı zamanda, farklı durumda bulunan kişilerin farklı muameleye tabi tutulmaması halinde de Sözleşmenin 14. maddesinin ihlal edileceğine işaret etmiştir. Davanın kendi koşulları çerçevesinde, sözleşmeli muhasebecilik görevine girişi düzenleyen hükümleri hazırlayanların, silahlı kuvvetlerde hizmet etmeyi dini inançları nedeniyle reddederek mahkûm olmuş kişilerle, diğer ağır suçlar nedeniyle mahkûm olmuş kişiler arasında ayırım yapmamasında objektif ve makul bir haklılık bulunmadığı Komisyon tarafından göz önünde bulundurularak başvurunun kabul edilebilirliğine karar vermiştir⁵¹. Bunun üzerine Komisyon dosyayı Mahkemeye göndermiştir. Mahkeme aşamasında başvuran sözleşmeli muhasebecilik görevine atanmayışının doğrudan dini inançlarıyla bağlantılı olduğunu ve dolayısıyla Sözleşme'nin 9.maddesiyle bağlantılı olarak 14.maddesinin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Başvuran, silahlı kuvvetlerde görev yapmayı reddetmesi nedeniyle söz konusu kadroya atanmamış olduğuna ve söz konusu ret kararı ile bağlantılı olarak dini inançlarını açığa vurduğuna işaret etmiştir. Ayrıca, dini inançları nedeniyle silahlı kuvvetlerde görev yapmayı reddetmiş birinin, sözleşmeli muhasebecilik görevinin dışında bırakılmasının kamusal bir amaca hizmet etmeyeceğini dile getirmiştir. Başvuranın görüşüne göre, ilgili yasa hükmünün ağır cezaya mahkûm edilmiş herkesi dışarıda bırakmaması gerekirdi. Başvuran, ağır cezayı gerektiren suçun işlenmesindeki nedenler ile suç ve suçlunun eyleminden bu yana geçen zamanın da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Mensup olduğu Yehova Şahitleri'nin, silahlı kuvvetler bünyesinde görev yapmayı engelleyen zorunlu kurallara sahip olduğu üzerinde duran başvuran, aynı suçu işleyen diğer insanlardan farklı muameleye tabi tutulması gerektiğini iddia etmiştir. Hükümetin bu farklılığı göz önüne almayışının Sözleşmenin 9. maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddesi tarafından hoş görülmeyle bir ayrımcılık oluşturacağını ileri sürmüştür⁵². Hükümet ise ilk olarak davayı oluşturan olguların 9. madde kapsamında değerlendirileme-

⁵⁰ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 38.

⁵¹ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 34.

⁵² Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 35.

yeceği için Sözleşmenin 14.maddesinin uygulanamaz olduğu savunmasında bulunmuştur. Hükümet, ağır cezadan mahkûm olan kişilerin, böyle bir görev atanmalarına engel oluşturan kuralı uygulamak zorunda olan yetkililerin başka bir seçim şansına sahip olmadıklarına işaret etmiştir. Hükümete göre, ilgili kanun gereğince ciddi bir suç nedeniyle mahkûm edilmiş olan bir kişi, devlet memuru olarak atanamayacağı gibi sözleşmeli muhasebecilik görevine de atanamaz. Bu yasaklama mutlak olmak zorundadır ve davalar arasında bir ayırım yapılamaz. Devletler, cezai yaptırıma bağlanan suçların, ağır suçlar ve diğerleri şeklindeki sınıflandırmasında geniş bir takdir yetkisine sahiptir. Başvurucu genel seferberlik sırasında silahsız olarak askerlik vazifesini yapmayı reddederek ciddi bir suç işlemiş, ülkenin savunmasıyla bağlantılı olan bağımsızlığı ve güvenliği için topluma ve Devlete karşı olan çok önemli bir yükümlülüğünü yerine getirmekten kaçınmıştır. Sonuç olarak hükümet, uygulanan yaptırımın ölçüsüz olmadığını iddia etmiştir⁵³. Mahkeme ise yaptığı incelemeler sonucunda başvuranın şikâyetinin, Sözleşmenin 9.maddesiyle bağlantılı olarak 14. maddesi çerçevesinde değerlendirileceğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Mahkeme, ilk olarak, başvuranın askeri üniforma giymeyi reddetmesinden kaynaklanan emre itaatsizlik nedeniyle mahkûm olduğu ve sonuç olarak da sözleşmeli muhasebecilik görevine atanmadığı üzerinde durmuştur. Dolayısıyla, başvuru geçmişteki dini gerekçelerden kaynaklanan mahkûmiyeti nedeniyle aynı kadroya başvuran diğer kişilerden farklı bir muameleye tabi tutulmuştur⁵⁴. Mahkeme başvuranın şikâyetinin, mahkûm olmuş kişiler ile diğer kişilerin bir mesleğe girişini düzenleyen kurallardaki ayırım nedeniyle değil de, daha çok, konuyla ilgili yasanın uygulanmasında, dini inançları nedeniyle işlenen suçlardan mahkûm olan kişiler ve diğer suçlardan mahkûm olan kişiler arasında özel bir ayırım yapılmamış olmasından kaynaklandığını bildirmiştir⁵⁵. Komisyonun görüşünü benimseyen Mahkeme, Sözleşmenin ayrımcılık yasağını düzenleyen 14.maddesinin, yalnızca, devletlerin benzer durumda olan kişileri objektif ve makul bir neden olmaksızın farklı bir muameleye tabi tutması halinde değil, aynı zamanda durumları önemli ölçüde farklılık gösteren kişileri, makul ve objektif bir neden olmaksızın farklı bir muameleye tabi tutmaması halinde de ihlal edileceğine işaret etmiştir⁵⁶. Mahkeme ayrıca, devletlerin bazı suçluları sözleşmeli muhasebecilik görevine atamamakta meşru bir menfaate sahip olduğunu belirtmekle birlik-

⁵³ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 41.

⁵⁴ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 43.

⁵⁵ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 44.

⁵⁶ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 45.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

te, diğer ciddi suçlardan kaynaklanan mahkûmiyetlerden farklı olarak, dinsel veya felsefi nedenlerle askeri üniforma giymeyi reddetmekten kaynaklanan bir mahkûmiyetin, söz konusu suçlunun mesleki becerisini engelleyecek olası bir haysiyetsizlik ya da ahlaki bir alçaklığa işaret ettiği anlamına gelmeyeceği hususunu da göz önünde bulundurmıştır. Mahkeme, başvuranın, belirli koşulları taşımadığı gerekçesiyle muhasebecilik mesleğine kabul edilmemesinin isabetsizliğine işaret etmiştir. Başvuranın askeri üniforma giymeyi reddetmiş olması nedeniyle cezaevinde kaldığına da dikkat çeken Mahkeme, bu koşullar altında başvuranın başka bir yaptırıma maruz bırakılmasını ölçüsüz olarak değerlendirmektedir. Mahkemeye göre başvuranın sözleşmeli muhasebecilik mesleğine alınmaması meşru bir amaç taşımamaktadır. Mahkeme, başvuranın ağır bir suçtan mahkûm olmuş diğer kişilerden farklı bir muameleye tabi tutulmamasında objektif ve makul bir haklılığı bulunmadığından⁵⁷ Sözleşme'nin 9.maddesiyle bağlantılı olarak 14.maddesinin ihlal edildiğine oybirliği ile karar vermiştir⁵⁸. Sonuç olarak Mahkeme, vicdani ret nedeniyle ceza almış bir kişinin, bu cezasına ilaveten, hukuksal durumunda değişiklik yapılmasının ve bu kişinin diğerlerine göre farklı bir hukuksal duruma tabi kılınmasının Sözleşmeyi ihlal edeceği sonucuna ulaşmıştır.

Mahkeme 24 Ocak 2006 tarihli *Ülke v. Türkiye* kararında, askeri üniformayı giymediği ve askerlik yapmadığı için sürekli emre itaatsizlikte ısrar suçundan yargılanmış ve 9 kez mahkûm olmuş ve toplam 701 gün hapis yatmış, bir vicdani retçi olan Osman Murat Ülke'nin başvurusunu incelemiştir. Başvuran, bir pasifist ve vicdani retçi olarak sahip olduğu inançlardan ötürü kovuşturmaya uğradığını ve mahkûm edildiğini ileri sürerek Sözleşme'nin 3., 5., 8. ve 9. maddelerinin ihlal edildiği gerekçesiyle Mahkemeye başvurmuştur⁵⁹. Başvuran askeri üniforma giymeyi her reddedişinden sonra hapis

⁵⁷ Thlimmenos / Yunanistan, paragraf. 73.

⁵⁸ Ülke v. Türkiye, paragraf. 48.

⁵⁹ Avrupa Parlamentosu üye ülkelerin yasal sistemlerinde vicdani ret hakkının düzenlenmesi konusunda bir kısım öneriler kabul etmiştir. Avrupa Birliği Anayasasının temel haklar kısmını oluşturacak olan 2000 tarihli Temel Haklar Şartında açıkça vicdani ret hakkına yer verilmiştir. 2000 tarihli bu temel haklar şartı, 18 Temmuz 2003 tarihli "Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma Taslağı"nın II. Bölümünü oluşturan "Birliğin Temel Haklar Antlaşması"nın düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne yer veren II-70. maddesinde açıkça düzenlenmiştir. Buna göre; "1-Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, tek başına ya da başkalarıyla birlikte topluluk halinde ve herkesin önünde veya özel olarak din ya da inanç değiştirme özgürlüğünün yanı sıra, badette, öğretimde, uygulamada yatörenlerde dinini veya inancını açıkça ortaya koyma özgürlüğünü de içerir. 2-Ahlaki veya dini nedenlerle askerlik yapmayı ret hakkı (vicdani ret), bu hakkın uygulanmasını düzenleyen ulusal kanunlara uygun olarak tanınır."

cezasına mahkûm edildiğini, her salıverilmesinin ardından, birliğine geri götürüldüğünü, ancak bu durumda ise askeri üniforma giymeyi yine reddettiği için yine hapis cezasına mahkûm edildiğini bildirmiştir. İnançları yüzünden uğradığı kovuşturma ve cezaların süreklilik arz ettiğini ileri süren başvuran, bu sonu gelmez kovuşturma ve cezalar nedeniyle Sözleşme'nin ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Başvuran ayrıca Avrupa'da askerlik hizmeti konusunda son zamanlarda var olan gelişmelere de değinmiştir. Bu bağlamda Avrupa'da askerlik hizmeti yapmayı reddetme ve vicdani retçi olmayı seçme hakkının, artık yerleşik bir hak haline geldiğini dile getirmiştir. Avrupa Konseyi'ne yeni katılan üye devletlerin tümünün böyle bir hakkı tanıdığını belirten başvuran, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartında da vicdani ret hakkının tanındığı üzerinde durmuştur⁶⁰. Avrupa Konseyi'ne üye olup da, askerlik hizmetinin düzenlenmesine ilişkin özel bir yasa yapmış olan 26 devlet arasında bu hakkı tanımayan tek ülke'nin Türkiye olduğuna da işaret etmiştir⁶¹. Sözleşme organlarının yerleşik içtihadına göre 9. maddenin kendiliğinden vicdani ret hakkını güvence altına almadığı üzerinde duran hükümet, Sözleşme'nin 9. maddesinin bu olayda uygulanabilir olmadığını savunmuştur⁶². Hükümet esasa ilişkin olarak, her erkek Türk vatandaşının, iç hukuka göre askerlik hizmetini yerine getirme yükümlülüğünün bulunduğunu ve bu yükümlülüğün vicdani nedenlere dayalı her hangi bir istisnaya imkân tanımadığını belirtmiştir. Başvuranın askeri disiplin kurallarını ihlal ettiği için askeri itaatsizlikten suçlu bulunduğunu kaydeden hükümet, başvurucuya isnat edilen suçlamaların, askerlik hizmetini yerine getirenler arasında bir tedirginliğe, hatta bir ayaklanmaya yol açabilecek nitelikte olduğu, dolayısıyla ceza verilmesinin haklı olduğunu iddia etmiştir. Sözleşme'nin 9. maddesinin, 4. madde ışığında yorumlanması gerektiğini ileri süren hükümet, vicdani ret hakkının Sözleşme'de tanınmamış olduğunu ileri sürmüştür⁶³. Söz konusu olayda 9. maddenin uygulanabilirliği meselesini esasla birlikte ele alan Mahkeme, davanın Sözleşme'nin 3. maddesi bakımından incelenmesi gerektiğine karar vermiştir⁶⁴. Yukarıda incelediğimiz *Thlimmenos v. Yunanistan* kararına göndermede bulunan Mahkeme, başvuruyu Sözleşme'nin 9. maddesinde güvence altına alınan düşünce, din ve vicdan özgürlüğü kapsamında incelemeyi gerekli görmemiş⁶⁵, başvuru-

⁶⁰ Ülke v. Türkiye, paragraf. 49.

⁶¹ Ülke v. Türkiye, paragraf. 50.

⁶² Ülke v. Türkiye, paragraf. 51.

⁶³ Ülke v. Türkiye, paragraf. 52.

⁶⁴ Ülke v. Türkiye, paragraf. 53-54.

⁶⁵ Ülke v. Türkiye, paragraf. 60.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

yu işkence yasağını düzenleyen 3. madde bağlamında incelemiştir. Mahkeme, başvurucuya peşi sıra verilen mahkûmiyetlerin ve başvuranın felsefi inançları dolayısıyla askeri üniforma giymemesi nedeniyle sürekli kovuşturmaya uğramasının, başvurucuyu hiç kuşkusuz küçük düşürücü veya alçaltıcı bir duruma soktuğu kanaatindedir. Mevcut olayda başvuranın pek çok kez kovuşturulmasına ve mahkûm edilmesine karşın, aldığı cezaların başvurucuyu askerlik hizmetinde bulunma yükümlülüğünden muaf kılmadığını kaydeden Mahkeme, başvuranın üniforma giymeyi reddettiği için, halen sekiz kez hapis cezasına çarptırıldığına işaret etmiştir. Mahkeme özellikle, başvuranın zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmemekte ısrarcı davranması halinde, hayatının geri kalan kısmını, cezaevine gönderilme tehlikesi altında geçirmek korkusu içinde geçireceği üzerinde durmuştur⁶⁶. Bütün bunların, esas olarak başvuranın fikri şahsiyetini bastırmayı, onu küçük düşürebilecek ve alçaltabilecek korku, kaygı ve zayıflık hisleri vermeyi, onun dayanıklılığını ve iradesini kırmayı amaçlamakta olduğunu belirten Mahkeme, başvuranın mecbur bırakıldığı ve neredeyse “medeni ölüme” yol açan kaçak yaşamının da, demokratik bir toplumdaki ceza rejimiyle bağdaşmadığına işaret etmiştir⁶⁷. Mahkeme bu davada, başvuranın maruz kaldığı muameleleri bir bütün olarak göz önünde bulundurarak, bu muameleleri her hangi bir hapis cezasında mevcut olan ve olağan sayılan küçük düşürme unsurunun ötesine geçen, ciddi bir ızdıraba ve sıkıntıya yol açtığına kanaat getirmiştir. Bu nedenle Mahkeme, söz konusu eylemlerin Sözleşme’nin 3. maddesi anlamında aşağılayıcı muamele oluşturduğunu belirtip, oybirliği ile Sözleşmenin 3. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir⁶⁸.

III- Üye Ülkelerdeki Düzenlemelerin Avrupa Konseyi Organları Kararları Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Yukarıdaki açıklamalarımızdan da anlaşıldığı gibi zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani ret hakkının tanınması konusunda üye ülkelerde bir birliklilik olduğunu söylemek mümkün değildir. Var olan düzenlemeler oldukça farklılık gösterdiği gibi uygulamada da oldukça değişik örneklerle karşılaşmaktadır. Avrupa Konseyi bünyesinde asgari ölçütlerde de olsa bir standardın oluşturulması çabaları içinde Konsey değişik tarihlerde öneriler ve tavsiye kararları çıkartmıştır. Ancak üye ülkelerin bu ölçütlere uyduğunu söylemek

⁶⁶ Ülke v. Türkiye, paragraf. 61.

⁶⁷ Ülke v. Türkiye, paragraf. 63, 64 ve 78.

⁶⁸ Ülke v. Türkiye, paragraf. 63, 64 ve 78.

mümkün değildir. Zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılmış olduğu ülkelerde bile bir kısım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu ülkelerdeki en önemli sorun olarak profesyonel askerlere vicdani ret hakkının tanınıp tanınmayacağı konusunda düşünülmektedir. Şu an sadece Almanya'da 21 Ekim 2003 tarihli hükümet kararname ile profesyonel askerlere de vicdani ret hakkı tanınmaktadır⁶⁹. Almanya'da yıllık ortalama 80 profesyonel asker için vicdani ret talebinde bulunduğu tahmin edilmektedir. İngiltere'de ise vicdani nedenlerle emeklilik veya ihraç şeklinde bir direktif bulunmaktadır. Hollanda'da vicdani ret isteğinde bulunan profesyonel askerlerin bu isteklerinin kabul edilmemesi gerektiği ancak bu askerlerin ordudan ayrılma taleplerinin kabul edilebileceği belirtilmektedir⁷⁰. Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerin büyük bir kısmında profesyonel askerlere vicdani red hakkının tanınmadığını söyleyebiliriz. Oysa Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin R(87)8 Sayılı Tavsiye Kararı'nın birinci paragrafında silah kullanmayı reddeden *herkesin* tavsiye kararında belirtilen şartlar içinde askerlik hizmetinden istisna tutulabileceği belirtilmektedir. Yine 1518/201 sayılı Tavsiye Kararının beşinci paragrafının ii. bendinde, silahlı kuvvetlerin sürekli üyelerinin de vicdani ret statüsü için başvuruda bulunabilecekleri bildirilmektedir. Dolayısıyla zorunlu askerlik hizmetini yerine getirenler ve yedek subaylar gibi, profesyonel askerlerin de vicdani ret hakkına sahip olması gerektiği söylenebilir. Ancak vicdani ret hakkının profesyonel askerlere kadar genişletilmesi haklı olarak eleştirilmekte ve oldukça girift ve karmaşık bir konu ile karşı karşıya olduğu belirtilmektedir⁷¹. Üye ülkelerde vicdani ret hakkına yer veren yasal düzenlemelerde profesyonel askerler özellikle istisna tutulmaktadır.

Zorunlu askerlik hizmetinin olduğu ancak vicdani ret hakkının da tanındığı ülkelerde ise gerek vicdani ret başvurusunun niteliği ve başvurunun hangi aşamada yapılacağı gerekse zorunlu askerlik hizmeti karşısında yapılacak olan alternatif sivil hizmetin niteliği, hangi bakanlık bünyesinde yerine getirileceği ve süresi konusunda yasalarda bir tekdüzelik bulunmamaktadır. Ayrıca bu ülkelerde var olan vicdani red uygulamalarının Avrupa Konseyi'nin tavsiye kararları ile her yönüyle uyumunu söylemek de mümkün değildir⁷². Zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani ret hakkının tanındığı ülkelerde

⁶⁹ Quaker, The Right to, s. 33.

⁷⁰ Mızrak Dilan, *Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 35. ; Quaker, The Right to, s.50.

⁷¹ Quaker, The Right to, s. X.

⁷² Vicdani ret hakkının tanındığı ülkelerdeki, alternatif sivil hizmete ilişkin düzenlemeler için çalışmanın sonunda yer alan tabloya bkz.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

dikkati çeken en önemli sorun, vicdani ret hakkının niteliğinde kendini göstermektedir. Vicdani reddi bir hak olarak tanımının kapsamı her ülkede farklılık göstermektedir. Bu konuda var olan önemli eksiklik, sadece dini nitelikli vicdani retçiliğin tanınması, seküler ya da etik nitelik taşıyan taleplerin kabul edilmemesi ya da bir kısım inanç sahiplerine bu hak tanınırken diğerlerine tanınmaması konusundaki farklı uygulamalardan kaynaklanmaktadır⁷³. Üye ülkelerin bir kısmında ise vicdani red ile ilgili yasal düzenlemelerin tamamen uygulandığını söylemek mümkün değildir⁷⁴. Nitekim Romanya ve Ukrayna'da sadece dini gerekçelerle ileri sürülen vicdani red talepleri kabul görürken Ermenistan, Güney Kıbrıs, Yunanistan, Litvanya ve Moldavya'da uygulamada dini nitelikli olmayan vicdani retçilere ayrımcılık yapılmaktadır. Bu bağlamda dini gerekçelerle vicdani ret talepleri konusunda ayrımcılığın en açık olduğu ülkeler Romanya⁷⁵ ve Ukrayna'dır⁷⁶. Gerçekten Romanya ve Ukrayna'da vicdani red hakkını düzenleyen kanunlara göre sadece dini inançları askere katılmayı yasaklayan kişilerin talepleri kabul görmektedir. Bu nedenle dini olmayan nedenlerle ileri sürülen vicdani red talepleri reddedilmektedir. Ayrıca Romanya'da sadece Din İşleri Sekreterliği (The State Secreteriat for Religious Denominations) tarafından belirlenen listedeki dinlere bu hak tanınırken, Ukrayna'da 1999 tarihli 1066 sayılı hükümet kararı ile belirlenen dinlere bu hak tanınmaktadır. Ermenistan da ise vicdani red ile ilgili kanun 2004 yılında kabul edilmiş olmasına rağmen dini nedenlere dayanmayan vicdani red taleplerinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda yasada bir netlik bulunmamaktadır. Ancak kanunun yürürlüğe girdiği günden bu yana vicdani red talepleri sadece dini gerekçelerle yapılmaktadır⁷⁷. Moldavya da ise hem dini hem de dini olmayan gerekçelerle vicdani ret talebi yasal olarak tanınırken uygulama da sadece dininin, askerlik hizmetini yasakladığını ispatlayanlara bu imkân tanınmaktadır⁷⁸. Yunanistan'da ise dini olmayan nedenlerle vicdani retçi statüsü kazanmak oldukça zor gözükmektedir⁷⁹. Yehova Şahitlerinin vicdani ret talep-

⁷³ Lippman, s. 37.

⁷⁴ Quaker, The Right to, s. IV.

⁷⁵ Quaker, The Right to, s. 55-56.

⁷⁶ Quaker, The Right to, s. 74.

⁷⁷ Quaker, The Right to, s.3.

⁷⁸ Quaker, The Right to, s.47-48.

⁷⁹ Yunanistandaki zorunlu askerlik hizmeti ve vicdani ret uygulaması için bakınız, Maragakis Michalis, Tsonuni Alexia, " Yunanistan'da Vicdani Nedenlerle Orduda Hizmet Vermeyi Reddetmek", s. 207- 208. 8, (Çev. Kenter Balam Nedim), içinde *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, (Derleyenler: Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci), İstanbul, 2008. ; Quaker, The Right to,s.37.

leri çoğunlukla otomatik olarak kabul görürken seküler nedenlerle bu statüyü almak oldukça zordur. Oysa vicdani ret konusunda kabul edilen uluslararası ölçülere göre vicdani red hakkı sadece dini nedenlerle sınırlandırılmamalıdır. Avrupa Konseyi'nin 1987 yılında kabul etmiş olduğu R(87)8 sayılı tavsiye kararında da belirtildiği gibi; “Zorunlu askerlik hizmeti olduğu halde, vicdani sebeplerle, silah kullanmayı reddeden herkes, tavsiye kararında belirtilen şartlar dahilinde hizmetten muaf tutulmalıdır. Bu kişilerin bunun yerine alternatif hizmet görmesi zorunlu kılınabilir.” Dolayısıyla yukarıda belirtilen ülkelerdeki uygulamaların tavsiye kararına uygun olduğunu söylemek zordur. Vicdani ret konusunda Komisyon'a ve Mahkeme'ye yapılan ilk başvurularda esasta bu farklı muamelelerin ayrımcılık oluşturduğu noktasından kaynaklanmıştır. Nitekim 1967 tarihli *Grandrath v. Federal Almanya Cumhuriyeti* başvurusu, 1972 tarihli *X v. Avusturya* başvurusu Yehova Şahitlerine vicdani ret hakkı tanınırken diğer inanç sahiplerine tanınmaması ya da farklı muamele edilmesi dolayısıyla Sözleşme'nin ihlal edildiği gerekçesiyle Komisyon'un önüne gelmiştir. Komisyon İsveç'e karşı yapılan *N. v. İsveç*⁸⁰ başvurusunda ise, sadece dini gerekçelerle yapılan vicdani ret taleplerinin kabul edilmesini, dini nitelik taşımayan, tamamen felsefi gerekçelerle yapılan başvuruların kabul edilmemesinin Sözleşmeye aykırılık oluşturup oluşturmayacağını incelemiştir. Ancak Komisyon Yehova Şahitlerinin hem zorunlu askerlik hizmetinden hem de alternatif sivil hizmetten otomatik olarak muaf tutulmasına rağmen diğerlerinin bundan ayrı işleme tabi tutulmasını Sözleşmeye aykırı bulmamıştır. Ancak Komisyonun bu kararı haklı olarak eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Anayurt'un da belirttiği gibi, vicdani ret hakkına ilişkin düzenlemelere gidilirken, kişilerin sahip olduğu düşünceler arasında bir derecelendirmeye giderek, bireylerin samimiyetlerinin ölçülmeye çalışılması hukuki bir değer taşımaktan oldukça uzaktır. Dolayısıyla bireylerin sahip oldukları inanç değerleri arasında dini ya da din dışı diye bir ayırım yapılması, ya da inanç sahiplerine yüklenen yükümlülüklerin kolaylığı veya zorluğuna göre bir ayırma gidilmesi objektif ve makul ölçülere dayanmamaktadır⁸¹. Gerçekten bir inanca sahip olmak güçlü kanaatleri kendiliğinden ispatlamayacaktır. Belli bir inanca sahip kimse şiddet karşıtı prensiplere bağlılık konusunda iyi niyetten uzak karar vermiş olabileceği gibi inanmayan insanlar da kabul ediyor gibi görünebilirler. Dolayısıyla dini gerekçelerle ileri sürülen vicdani ret talebini kabul edip diğer nedenlerle ileri sürülen talepleri kabul etmek doğru

⁸⁰ Anayurt, s. 163-164.

⁸¹ Wolff Russel, “Conscientious Objection: Time For Recognition as a Fundamental Human Right”, *Int'l L.J.*, 65(1982), s. 70-71.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

olmayacaktır. İnanmayan bir kişi de insan yaşamına değer verip, bunun kut-sallığına inanarak insan yaşamının bir insan eliyle sonlandırılmaması gerektiği kanaatine sahip olabilir. Bu nedenle, sadece dini gerekçelerle öne sürülen talepleri kabul edip, ahlaki, etik, felsefi ve bir kısım insani değerlere saygının ifadesi olarak öne sürülen vicdani ret taleplerinin kabul edilmemesi ayrımcılık oluşturacağı gibi insan haklarının temel felsefesine de uygun olmayacaktır⁸². Oysa vicdani red hakkını tanıyan ülkelerin büyük bir kısmında hem dini hem de dini olmayan nedenlerle ileri sürülen vicdani ret talepleri kabul görmektedir. Nitekim *Trisril ve Koulaumpas v. Yunanistan*⁸³ başvurusunda Mahkeme tanınmış dinlerin rahiplerine vicdani ret hakkı tanınırken Yehova Şahidi rahiplere bu hakkın tanınmamasının Sözleşmeye uygunluğunu incelemiş ve önceki içtihatlarından ayrılarak kişilerin inançları arasında bir ayrımın gitmenin Sözleşmeye aykırılık oluşturacağına karar vermiştir.

Vicdani red hakkının tanındığı ülkelerde zorunlu askerlik hizmetinin ve alternatif sivil hizmetin süresi de farklılık göstermektedir. Bu konuda bir standardın olduğunu söylemek güçtür. Almanya, Arnavutluk, Danimarka, İsveç'te zorunlu askerlik hizmeti ve alternatif sivil hizmet süresi arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Ülkelerin bir kısmında ise zorunlu askerlik hizmeti süresi ile karşılaştırıldığında genellikle alternatif sivil hizmetin süresinin daha uzun olduğunu söyleyebiliriz⁸⁴. Norveç'te alternatif sivil hizmetin süresi sadece bir ay fazladır. Avusturya, Bulgaristan, Litvanya ve Ukrayna'da ise alternatif sivil hizmetin süresi zorunlu askerlik hizmeti süresinin bir buçuk katını geçmemektedir. Ermenistan, Güney Kıbrıs, Makedonya, Polonya, Rusya Federasyonu'ndaki süre ise bir buçuk katından daha fazla iken iki katını geçmemektedir. Estonya, Gürcistan, Letonya'da tam iki katı kadar alternatif hizmet yapma zorunluluğu bulunurken, Finlandiya'da iki katından daha fazla bir süre bulunmaktadır. Ancak bu düzenlemelerin Konsey organları tarafından belirlenen asgari ölçütlere uyduğunu söylemek mümkün değildir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin 1987 tarihli R(87)8 Sayılı Tavsiye Kararının onuncu paragrafında alternatif hizmetin cezai bir yaptırım niteliğinde olmaması gerektiği ve süresinin de askeri hizmete oranla makul sınırlar içinde olması gerektiği belirtilmektedir. Yine Parlamenterler Meclisi'nin 1518/2001 sayılı Tavsiye Kararı'nın beşinci paragrafının iv. bendinde taraf devletlere; "*Ne caydırıcı ne de cezalandırıcı bir niteliği olmayan tamamıyla sivil içe-*

⁸² Tsirlis and Koulaumpas v. Yunanistan, Başvuru no. 19233/91, 19234/91

⁸³ Lippman, s. 39.

⁸⁴ G.V. v. Hollanda, başvuru no. 11850/85.

rikli bir alternatif sivil hizmetin” tanınması konusunda çağrıda bulunulmaktadır. Bu bağlamda zorunlu askerlik hizmeti süresi ile aynı süreyi kapsayan bir alternatif sivil hizmetin caydırıcı ve cezalandırıcı nitelikte olmayacağı kolayca söylenebilir. Alternatif sivil hizmet süresinin zorunlu askerlik hizmet süresinden uzun olmasının Sözleşme’ye aykırılık oluşturduğu Mahkeme’nin de önüne gelmiştir. Mahkeme *G.V. v. Hollanda*⁸⁵ kararında *alternatif hizmet süresinin zorunlu askerlik hizmeti süresinden uzun olmasının ayrımcılık oluşturacağını belirterek Sözleşme’nin ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir. BM İnsan Hakları Komitesi de Aapo Järvinen v. Finlandiya* kararında alternatif sivil hizmetin süresinin zorunlu askerlik hizmeti süresinden uzun olmasının Sözleşme’ye uygunluğunu denetlemiştir⁸⁶. Alternatif hizmet süresinin zorunlu askerlik hizmeti süresinden uzun olması ile ilgili bir başvuruda 1989 yılında İtalyan Anayasa Mahkemesi’nin önüne gelmiştir. Vicdani ret hakkının 1972 yılından beri tanındığı İtalya’da alternatif sivil hizmetin süresi 8 ay daha uzundu. Ancak İtalyan Anayasa Mahkemesi, daha uzun süreli alternatif hizmet süresini anayasaya aykırı bularak iptal etmiştir⁸⁷.

Alternatif sivil hizmetin niteliği ve hangi bakanlık bünyesinde yerine getirileceği konusunda da üye ülkeler arasında oldukça farklılık bulunmaktadır⁸⁸. Üye ülkelerde alternatif sivil hizmet silahlı kuvvetler içinde silahsız hizmet olarak yerine getirilebileceği gibi ordu dışında sivil nitelikli alternatif sivil hizmette yerine getirebilmektedirler⁸⁹. Üye ülkelerin çoğunda alternatif hizmet silahlı kuvvetler dışında sivil hizmet olarak yapılmakla birlikte, bir kısmında ordu içinde sivil hizmet niteliğinde yerine getirilmektedir. Ancak bu hizmetlerin ordu hiyerarşisi içinde yerine getirilmesinden dolayı sivil nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir. Alternatif hizmetin ordu dışında yerine getirildiği ülkelerde, alternatif hizmet çoğunlukla sağlık ve sosyal yardım alanlarında yerine getirilmektedir. Bir kısım ülkelerde ise Almanya ve Avusturya’da olduğu gibi kar amacı gütmeyen sivil toplum örgütleri bünyesinde de yerine getirilmektedir. Ancak bu hizmetlerin hangi bakanlık bünyesinde yerine ge-

⁸⁵ Kararın ayrıntılı tahlili için bakınız, Karagöz Kasım, “BM İnsan Hakları Komitesi Kararlarında Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret Hakkı”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. III, S.1, 2008, s. 50,.

⁸⁶ Quaker, *The Right to*, s.40.

⁸⁷ Ayrıntılı için tabloya bkz.

⁸⁸ Lippman, s. 39.

⁸⁹ Arnavutluk, Ermenistan, Güney Kıbrıs, Gürcistan, İsveç, , Letonya, Litvanya, Makedonya, Rusya Federasyonu, Yunanistan.

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

tirileceği konusu da oldukça önemlidir. Alternatif sivil hizmet, Arnavutlukta, hem Savunma hem de Çalışma ve Sosyal İlişkiler Bakanlığı, Bosna Hersek Federasyonun'da Savunma ve Adalet Bakanlığı bünyesinde yerine getirilebilmektedir. Avusturya ve Danimarka'da İçişleri Bakanlığı, Bulgaristan'da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ukrayna ve Hırvatistan'da Çalışma ve Sosyal İlişkiler Bakanlığı, İsviçre'de Ekonomik ve Sosyal ilişkiler Bakanlığı, ülkelerin büyük bir kısmında ise Savunma Bakanlığı bünyesinde yerine getirilmektedir⁹⁰. Alternatif hizmetin askeri yetkililerle ilgili Savunma Bakanlığı bünyesinde yerine getirilmesinden dolayı, alternatif hizmetin sivil nitelikte olduğunu söylemek mümkün değildir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin R(87)8 Sayılı Tavsiye Kararı'nın dokuzuncu paragrafında eğer olacaksa alternatif hizmetin kural olarak sivil bir nitelikte ve kamu yararı için olması gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle bu ülkelerdeki uygulamaların Avrupa Konseyinin Tavsiye Kararı ile çeliştiği kolayca söylenilebilir. Bir kısım ülkelerde ise yasalar alternatif hizmete imkân verirken uygulamada buna pek rastlanmamaktadır. Örneğin, Litvanya'da 1997 yılından beri yasal olarak alternatif hizmetin silahlı kuvvetlerde askeri nitelik taşımayan hizmetlerde ya da silahlı kuvvetler dışında sivil hizmet niteliğinde yerine getirilmesine izin verilmektedir. Ancak uygulamada sadece askeri nitelik taşımayan ancak silahlı kuvvetler bünyesinde yerine getirilen bir hizmete izin verilmektedir⁹¹. Yine Rusya Federasyonu'nda 2004 yılında yürürlüğe giren Alternatif Sivil Hizmet Kanunu gereğince silahlı kuvvetler dışında sivil hizmetin yerine getirilmesine imkân tanımaktadır⁹². Ancak, yine aynı kanuna göre vicdani retçiler silahlı kuvvetlerde askeri nitelik taşımayan sivil hizmete de atanabilmektedirler. Bu güne kadar var olan uygulamada ise vicdani retçilerin çoğunlukla silahlı kuvvetlerde sivil nitelikte görevler yerine getirmektedirler. Bu hizmetlerin askeri birliklerle ilişkili olmasından dolayı bu hizmetleri gerçekten sivil nitelikli bir hizmet olarak düşünmemiz mümkün değildir. Yine Güney Kıbrıs'ta 1992 yılından beri askeri nitelik taşımayan alternatif hizmetin silahlı kuvvetler dışında yerine getirilmesine imkân tanınmasına rağmen uygulamada buna rastlanılmadığı belirtilmektedir. Alternatif hizmetin yerine getirilmesi konusundaki diğer üye ülkelerden oldukça farklı bir düzenleme bulunmaktadır. Buna göre, vicdani retçiler kendi normal işlerini yapmaya devam etmekte ancak aylık maaşlarının yüzde 25'ini devlete vermektedirler⁹³.

⁹⁰ Quaker, The Right to, s.43.

⁹¹ Quaker, The Right to, s. 58.

⁹² Quaker, The Right to,s.48.

⁹³ Lippman, s. 38.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından alınan “*Üye ülkelerde zorunlu askerliğe karşı vicdani ret hakkının uygulanmasına ilişkin*” 1518 (2001) sayılı tavsiye kararının beşinci paragrafında, vicdani ret talebini askerliğe alınmadan önce ileri sürülebileceği gibi, askerlik sırasında veya sonrasında ya da askerlik hizmeti ifa ederken de ileri sürebileceğine yer verilmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi vicdani ret talebi zorunlu askerlik hizmetine başlanılmış olsa bile askerliğin her aşamasında ileri sürebilmenin yolları açık olmalıdır⁹⁴. Oysa zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani red hakkını tanıyan ülkelerin yasal düzenlemelerini ya da vicdani ret uygulamalarını incelediğimizde tavsiye kararının bu hükümlerine pek riayet edilmediğini görmekteyiz. Zorunlu askerlik hizmeti karşısında vicdani ret hakkını tanıyan ülkelerin bir kısmında⁹⁵ askerliğin her aşamasında vicdani ret talebi ileri sürülebilirken ülkelerin büyük bir kısmında⁹⁶ silahlı kuvvetlere çağrılmanın hemen ardından sınırlı bir süre içinde yapılan başvurular kabul edilmektedir⁹⁷. Vicdani ret taleplerinin ileri sürülmesi konusunda herhangi bir süre sınırlaması getirmeyen ülkeler aynı zamanda Avrupa Birliği üyesi ülkelerdir. Bunun tek istisnasını ise Avrupa Birliği adaylığı kabul edilmiş olan Hırvatistan oluşturmaktadır. Dolayısıyla güçlü demokrasilerde bu konuda herhangi bir sınırlamanın olmadığını söyleyebiliriz. Oysa sadece askerliğin hemen öncesinde yapılan vicdani red taleplerinin kabul edildiği ülkelere baktığımızda, Avusturya ve Yunanistan hariç ya yeni Avrupa Birliği üyesi olmuş ya da eski Doğu Bloğu ülkeleri olduğunu görürüz.

Vicdani ret başvurusu ile ilgili bir diğer önemli sorun ise vicdani ret başvurusunun yetkili makamlar tarafından değerlendirmeye tabi tutulup tutulmayacağı konusunda yaşanmaktadır. Bu bağlamda iki temel görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre, kişinin vicdanına hükmetmek mümkün olmayacağı için objektif hüsnüniyet çerçevesinde başvurunun herhangi bir inceleme yapılmadan otomatik olarak kabul edilmesi gerekmektedir. İkinci görüşe göre ise, kötü niyetli pek çok kişi bunu araç olarak kullanacağı için bir inceleme yapılmasından sonra bu hak tanınmalıdır⁹⁸. Bireyin samimiyetinin sorgulan-

⁹⁴ Hırvatistan, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Norveç, İsveç ve İsviçre. Quaker, *The Right to*, s.XIV, Tablo. 3.

⁹⁵ Ermenistan, Avusturya, Bosna Federasyonu, Bulgaristan, Güney Kıbrıs, Estonya, Yunanistan, Letonya, Litvanya, Makedonya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan ve Karadağ, Slovakya, Ukrayna. Quaker, *The Right to*, s.XIV, Tablo. 3.

⁹⁶ Lippman, s. 38.

⁹⁷ Major Conscientious Objection to Military Service, s. 7.

⁹⁸ Almanya, Avusturya, Bosna Hersek, Danimarka, Finlandiya, Hırvatistan, İsveç, Makedonya,

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

dığı incelemede, vicdani retçi bu inancının nasıl vücut bulduğunu, inancının yaşamını nasıl etkilediğini çeşitli delillerle ispatlanmaya zorlanmaktadır. Başvuruyu inceleyen kurullar ise kişinin iddiasının ne derece samimi olduğuna yaşam biçimine bakarak karar vermektedirler. Üye ülkelerin bir kısmında vicdani retçilerin samimiyetlerini ispatlamak için bir görüşme yapması gerekmektedir⁹⁹, Yunanistan ve İsviçre ile birlikte çoğu eski doğu bloğu ülkelerinde vicdani retçilerin bir kurul karşısında samimiyetlerini ispatlamaları gerekmektedir¹⁰⁰. Ancak böyle bir testin, amacı insan hakları standardını yükseltmek olan Avrupa Konseyi'nin varlık amacına ve vicdani ret konusu ile ilgili olarak Konsey organları tarafından alınmış kararlara uygun olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere üye ülkelerdeki vicdani ret hakkına ilişkin düzenlemelerin Konsey organları tarafından kabul edilen tavsiye kararları ile uyum gösterdiğini söylemek mümkün değildir.

SONUÇ

Vicdani ret hakkı sözleşmenin 9. maddesinde güvence altına alınan düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiş olmasına rağmen üye ülkelerdeki vicdani ret hakkına ilişkin düzenlemelerin Konsey organları tarafından belirlenen asgari ölçütlere tam anlamı ile uyduğunu söylemek mümkün değildir. Tavsiye kararlarında ortaya konulan asgari ölçütlerin hayata geçirilmesi için, üye ülkelerin vicdani ret hakkını düzenleyen yasalarda bir kısım değişiklikler yapmaları gerekmekte olup aynı zamanda bu değişikliklerin uygulamaya da yansıtılması zorunludur¹⁰¹. Bu bağlamda;

- Hem dini nitelikli hem de dini nitelikli olmayan ahlaki, etik ve içeriğini kendilerinin belirlediği insani kaygılarla ileri sürülmüş vicdani ret talepleri yasal olarak tanınmalı ve uygulamaya da geçirilmelidir. Bu konuda ayrımcılık oluşturacak nitelikte bir istisnaya yer verilmemelidir.

-Vicdani ret talepleri askerliğin her aşamasında, askerlik öncesinde, askerlik sırasında ve sonrasında da ileri sürülebilmelidir.

Norveç, Romanya, Sırbistan Karadağ, Ukrayna, Quaker, The Right to, s.XIV, Tablo. 3.

⁹⁹ Arnavutluk, Bulgaristan, Ermenistan, Estonya, İsviçre, Kıbrıs Rum Kesimi, Moldova, Polonya, Rusya Federasyonu, Yunanistan. Quaker, The Right to, s.XIV, Tablo. 3.

¹⁰⁰Quaker, The Right to, s.XI-XII.

¹⁰¹Schneider, s.271.

-Alternatif hizmet gerçekten sivil nitelikli olmalı ve silahlı kuvvetler bünyesinde olmamak koşuluyla diğer kamu kurumlarında yerine getirilebildiği gibi sivil toplum örgütleri bünyesinde de yerine getirilebilmelidir. Bu bağlamda silahlı kuvvetlerle ilişkisi olmasından dolayı alternatif hizmet Savunma Bakanlığı tarafından düzenlenmemelidir.

-Alternatif hizmet için öngörülen süre caydırıcı ve cezalandırıcı bir nitelik taşımamalıdır.

-Alternatif sivil hizmet gören personelin işleri, askeri planlamaya, askeri yapılara ve askeri hizmetlere eşdeğer hizmetlere karşılık gelmemelidir. Yaptıkları işler toplumsal refah ve kamu yararına hizmet etmelidir. Ancak alternatif hizmet zorunlu askerlik hizmetinin ağırlığını telafi etmekten başka bir işlevi olmayan; Shneider'in açıklamasıyla "yedek" bir hizmete de indirgenmemelidir¹⁰². Bu hizmetin uluslararası barışa katkı sağlayacak bir nitelikte olması da göz önünde bulundurulmalıdır. Ek olarak bu kişilerin çalışma koşulları da normal işyerlerinde çalışanların iş koşullarına uygun olmalıdır. Bu bağlamda alternatif sivil hizmet sunan kişilerin sosyal ve ekonomik haklarının benzer işleri yapanlardan da düşük olmaması gerekir. Belki en ideali, inanç, kanaat, felsefi düşünce ya da kendisinin belirlemiş olduğu insani kaygılarla ve savaş karşıtı tutumları nedeniyle zorunlu askerlik hizmeti yapmak istemeyenlerin bu iradelerine tam anlamı ile saygı gösterip, her hangi bir testten geçirilmeden, alternatif sivil hizmet dahi her türlü zorunlu hizmetten istisna tutulması olacaktır. Bu konudaki en güzel örnek olarak ise 1989 yılında Stroessner diktatörlüğünün sona ermesinden sonra 1992 tarihli yeni Anayasası'nın 37. maddesi ile vicdani ret hakkının koşulsuz olarak tanındığı ve zorunlu askerlik hizmeti yerine alternatif sivil hizmetin konulmadığı ilk ve tek ülke olarak, Paraguay gösterilebilir. Paraguay Anayasası'nın 37. maddesine göre, etik ya da dini gerekçelerle vicdani ret hakkı anayasa ve yasaların izin verdiği çerçevede tanınacaktır. 129. maddenin 5. maddesine göre ise vicdani retlerini açıklayanlar yasayla belirlenmiş ve sivil idare altında işletilen yardım merkezlerinde, sivil halkın yararına hizmet sunacaklardır. Vicdani ret hakkını düzenleyen yasa cezalandırıcı nitelikte olmayacak ve askerlik hizmetinin gerektirdiğinden daha ağır yük taşımayacaktır. Uygulamada ise vicdani ret iddiası incelenmesizin ve alternatif hizmet sunulmaksızın kabul edilmektedir¹⁰³.

¹⁰²Speck Andreas, Friedrich Rudi, "Dünyada Vicdani Red Hareketi Deneyimleri", içinde *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, (Derleyenler: Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci), İstanbul, 2008s.161-162.

¹⁰³Speck Andreas, Friedrich Rudi, "Dünyada Vicdani Red Hareketi Deneyimleri", içinde *Çark-*

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

Tablo : Vicdani Ret Hakkının Tanındığı Avrupa Konseyi Üyesi Ülkelerde Vicdani Ret Hakkına İlişkin Ek Bilgiler¹⁰⁴

Üye Ülkeler	Z.A.H. S ¹⁰⁵	A.S.H .S ¹⁰⁶	Sivil Hizmetin Görüldüğü Alan	Vicdani Retin Niteliği	Sorumlu Bakanlık
Almanya	9 Ay	9 Ay	Hastane, sosyal güvenlik	Dini/Etik/ Seküler	Sosyal İlişkiler Bakanlığı
Arnavutluk	12 Ay	12 Ay	Hastaneler, Sosyal Hizmetler, İnsani Organizasyonlar, Çevrenin Korunması, Yangınla Mücadele	Dini/Etik/ Seküler	Savunma Bakanlığı Çalışma ve Sosyal İlişkiler Bakanlığı
Avusturya	8 Ay	12 Ay	Sağlık, sosyal hizmetler, acil yardım.	Dini/Etik/ Seküler	İçişleri Bakanlığı
Bulgaristan	9 Ay	13.5 Ay	Sosyal yardım, çevrenin korunması, sivil savunma, silahlı kuvvetler.	Dini/Etik/ Seküler	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
Danimarka *	9 Ay	9 Ay	Hastaneler, sosyal hizmetler, kültürel kuruluşlar, barış ve çevre örgütleri	Dini/Etik/ Seküler	İçişleri Bakanlığı
Ermenistan	24 Ay	42 Ay	Akıl Hastaneleri, yetimhanelerde	Yalnızca Dini Gerekçelerle	Savunma Bakanlığı
Estonya	8 Ay	16 Ay	Kurtarma, sosyal güvenlik, acil yardım	Dini/Etik/ Seküler	Bilinmiyor

lardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, (Derleyenler: Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci), İstanbul, 2008s.161-162

¹⁰⁴Tablonun hazırlanmasında; Quaker Council for European Affairs (QCEA), tarafından Nisan 2005 tarihinde hazırlanan “The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation”, adlı rapordan yararlanılmıştır.

¹⁰⁵ Zorunlu Askerlik Hizmeti Süresi

¹⁰⁶ Alternatif Sivil Hizmet Süresi

* Vicdani red hakkını tanıyan ilk Avrupa ülkesidir.

Yrd. Doç. Dr. Kasım KARAGÖZ

Finladiya	6 Ay	13 Ay	Sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri, okullar, üniversiteler, kütüphaneler, kültürel kuruluşlarda	Dini/Etik/ Seküler	Çalışma Bakanlığı
Güney Kıbrıs	26 Ay	42 Ay	Askeri birliklerde, ve askeri nitelik taşımayan sivil hizmetlerde	Dini/Etik/ Seküler	Savunma Bakanlığı
Gürcistan	18 Ay	36 Ay	Kamu kurumlarında	Dini/Etik/ Seküler	Savunma Bakanlığı
İsveç	7.5 Ay	7.5Ay	Sivil savunma, sosyal hizmetler, kara ve demiryolu çalışmalarında	Dini/Etik/ Seküler	Savunma Bakanlığı
İsviçre	21 Hafta		Sosyal hizmetler, sağlık sektörü, çevrenin korunması	Dini/Etik/ Seküler	Ekonomik İlişkiler Bakanlığı
Letonya	12 Ay	24 Ay	Kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarında, sosyal güvenlik, sağlık, yangınla mücadele	Dini/Etik/ Seküler	Savunma Bakanlığı
Litvanya	12 Ay	18 Ay	Sivil nitelikli askeri hizmetler ve silahlı kuvvetler dışında sivil hizmetler	Dini/Etik/ Seküler	Savunma Bakanlığı
Makedonya	6 Ay	10 Ay	Sağlık, insani yardım, sosyal güvenlik, ve sivil toplum örgütleri	Dini/Etik/ Seküler	Savunma Bakanlığı
Moldova	12 Ay	Net Değil			Bilinmiyor
Norveç	12 Ay	13 Ay	Hastaneler, okullar, sivil toplum kuruluşları	Dini/Etik/ Seküler	Adalet Bakanlığı
Polonya	11 Ay	18 Ay	Sağlık, sosyal hizmetler ve çevrenin korunması, dini kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri	Dini/Etik/ Seküler	Çalışma Bakanlığı
Rusya Federasyonu	24 Ay	42 Ay		Dini/Etik/ Seküler	Savunma Bakanlığı

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

Ukrayna	18 Ay	27 Ay	Sağlık, sosyal hizmetler	Yalnızca dini gerekçelerle	Çalışma ve Sosyal Politikalar
Yunanistan	12 Ay	23 Ay	Kamu Kurumlarının çeşitli alanlarında	Yalnızca dini gerekçelerle	Savunma Bakanlığı

KAYNAKÇA

- Anayurt Ömer, “Avrupa’da Vicdani Ret Sorunu: İstemden Normatif Düzleme”, *Mülkiye*, c.XXXI, Sayı. 254.
- Arslan Zühtü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü, Ankara 2005.
- Brett Rachel, “Askerlik Hizmetinin Vicdani Reddi ve Alternatif Hizmette Uluslararası Standartlar”, (Çev. Hülya Üçpınar), *Çarklardaki Kum: Vicdani ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, (Derleyenler: Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci) İstanbul, 2008.
- Cain Adward R, “Conscientious Objection in France, Britain and United States”, *Comparative Politics*, January 1970.
- Erdoğan Mustafa, İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Ankara 2007.
- Eren Abdurrahman, “Türk Hukukunda Vicdani Red”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 61/3, (2006).
- Flynn, George Q, Conscription and Democracy The Draft in France, Great Britain, and United States, Greenwood Press, 2001.
- Friedhelm Schinder, “Vicdani Ret Hakkında Avrupa Standartları ve Alternatif Hizmet”, içinde, *Çarklardaki Kum: Vicdani ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, (Derleyenler: Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci) İstanbul, 2008.
- Gilbert Howard, “The Slow Development of the Right to Conscientious Objection to Military Service under the European Convention on Human Right”, *European Human Rights Law Review*, 2001.
- Greune Gerd, Michela Lai, “European Union without Compulsory Military Service: Consequence for Alternative Service: A Comparative Study on the Policies in EU Member States”, European Bureau For Conscientious Objection (EBCO), Brüksel 2000.
- Gürcan Ertuğrul Cenk, “Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret:

Komisyon ve Mahkeme Kararları Işığında Avrupa Konseyinde Vicdani Ret Hakkı

Bir İnsan Hakkı (mı)?”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 62-1.

Karagöz Kasım, “BM İnsan Hakları Komitesi Kararlarında Zorunlu Askerlik Hizmeti Karşısında Vicdani Ret Hakkı”, *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. III, S.1, 2008.

Kathy Gill, “Military Conscription, Recruiting and The Draft”, http://uspolitics.about.com/od/electionissues/a/draft_5.htm, 20.09.2008.

Lippman Matthew, “The Recognition of Conscientious Objection To Military Service As an International Human Rights,”, *Colifornia Western International Law journal*, 31, 1990-1991.

Major Maria France, “Conscientious Objection to Military Service: The European Commission on Human Rights and The Human Rights Committee”, *Colifornia Western International Law journal*, vol., 31 (2001-2002)

Major Marie France, “Conscientious Objection and International Law: A Human Right?”, *Case W. Res. J. Int’l L*, vol. 24, 1992.

Maragakis Michalis, Tsonuni Alexia, “ Yunanistan’da Vicdani Nedenlerle Orduda Hizmet Vermeyi Reddetmek”, (Çev. Kenter Balam Nedim), içinde *Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, (Derleyenler: Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci), İstanbul, 2008.

Marcus Emily N., “Concientious Objection as an Emerging Human Right”, *Va. J. Int’l L*, 1997-1998.

Mızrak Dilan, *Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

Nowicki Marek Antoni, “The European Convention of Human Rights: Prohibition of Discrimination”, *St. Louis-Warsaw Transatlantic Law. Journal*, 17 (1999)

Quaker Council for European Affairs (QCEA), *The Right to Conscientious Objection in Europe: A Review of the Current Situation*, April 2005.

Yrd. Doç. Dr. Kasım KARAGÖZ

Speck Andreas, Friedrich Rudi, “Dünyada Vicdani Red Hareketi Deneyimleri”, Özgür Heval Çınar / Coşkun Üsterci, Çarklardaki Kum: Vicdani Ret Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler, İstanbul, 2008.

Sweeney H. Patrick, “Selective Conscientious Objection: The Practical Moral Alternative to Killing”, *Loyola University Law Review*, 1968.

Tezcan Durmuş, Erdem Mustafa Ruhan, Sancaktar Oğuz, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Işığında Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu, Ankara 2004.

Wolff Russel, “Conscientious Objection: Time For Recognition as a Fundamental Human Right”, *Int'l L.J.*, 65 (1982).

Zürcher Erik Jan, “Zorunlu Askerlik ve Direniş Tarihi Çerçeve”, *Devletin Silahlanması: Orta Doğuda ve Orta Asyada Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, (Derleyen Zürcher Erik Jan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.